

AGÁRDI PÉTER

A „Nyugat” és a „Szocializmus”*

Illés Lászlónak ajánlom

A címben szereplő fogalompár – ha „eljátszadózunk” vele, ha a szavak kis- és nagybetűs, idézőjeles variációit és azok lehetséges kombinációit egyaránt figyelembe vesszük – többszörös összefüggésrendszert testesít meg. A *nyugat* nemcsak földrajzi égtáj, hanem egy országcsoport nagybetűvel írható összefoglaló elnevezése, sőt legalább kétezer éve fejlődéstörténeti metafora és modernizációs paradigma is. A *szocializmus* sem csak eszmekör, ideológia, mozgalom, utópia, netán világtörténelmi forгатókönyv, nem csupán Európában négy–nyolc évtizedig (Kínában, Kubában a 21. század elején is) létező politikai rendszer, hanem újabban szitokszó is. Dühödt ellenfeleinél gyakran a „keletiség”, a „diktatúra”, sőt a világtörténelmi rossz, a „gonosz” szinonimája is.

A két fogalom viszonya Magyarországon különösen „érdekesen” alakult az elmúlt másfél évszázadban. A *szocializmus* emancipációs világképe hosszú ideig a *nyugati* fejlődés követésének, utolérésének, korrekciójának és modern túlhaladásának, a proletariátus egyetemes emberi küldetése beteljesülésének reményét és szcenárióját jelentette. A *nyugatra* (írhatjuk: a *Nyugatra*) pedig – ellenpólusként – az „elfajzott, bűnös, közösség-, érték-, nemzet- és emberellenes” tőkepiac molochjának bélyegét sütötte rá a torz, diktatórikus „baloldali” szocializmusértelmezés, majd a nem kevésbé hamis, a Keletet favorizáló „konzervatív” és „né-

* Készült a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Irodalomtörténeti Intézetének szervezésében 2008. november 6-án *A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései* címmel rendezett piliscsabai konferencia előadása alapján 2009 január–februárjában.

pies” nemzetfelfogás, végül pedig a globalizáció perifériájára szorult társadalmak fundamentalista megváltását hirdető szélsőséges radikalizmus. A liberális, neoliberalis nyugati, főleg amerikai hegemonia, a diadalittas tőkés globalizáció apológiája, „a történelem végének” teleológiája felől viszont a *szocializmus* lett eleve „nyugatellenes tévút”, barbár lázadás, amelynek alig van köze az emberi haladáshoz. Sőt – a nevében elkövetett vad terror és megannyi más bűn miatt „érthető” (de elfogadhatatlan) konnotációként – az így megtapasztalt *szocializmus* generációk szemében maga lett az emberi *szabadság* ellensége, jóllehet a baloldal központi értékfogalma, az *egyenlőség* (együtt a *szabadsággal* és a *testvériséggel*) egykoron, a 18. század végén, egy modern, humanista, antifeudális értékrend egyrangú alkotó testvérfogalmát képezte. Ez a tragikus utat bejáró *szocializmus* mindennek ellenére („*trotz alledem*” – a nagy szociáldemokrata, Eduard Bernstein ethosszá nemesedett nyelvi fordulatával) számos értéke, vívmánya révén *mégis* a modern civilizáció, sőt az egyetemes és nemzeti kulturális tradíció részévé nemesült.

A szocializmus mint életmód és eszmeiség – legalábbis teoretikusan és bizonyos „átprogramozás” „átszellemiesítés” árán, Európa némely táján – még a nyugattal is „megbékült”, s már-már blaszfémianak számít egyes fűlekben, hogy újabban Dél-Amerika egyes övezeteiben újra politikai napirendre is kerül. Mindenesetre érdemes elgondolkodni e két fogalom, *a nyugat és a szocializmus*, illetve a köztük lévő viszony „újraértelmeződéséről” az 1989–1990 körüli világrendszer-változások során és után, különös tekintettel a 21. század elejének viharos átalakulásaira, közöttük is a 2008 őszen kirobbant, nagy pénzügyi-gazdasági világválságra és a belőle levonható stratégiai, illetve társadalomelméleti következményekre.¹

Közös erőter és keret

Ha eltekintünk a nyugat tájegységi fogalmának kis- és nagybetűs változataitól, s az utóbbiként csupán a két folyóirat címére figyelünk, azaz a tulajdonneveket is bevonjuk a további diskurzusba, legalább három reláció és vizsgálati szempontrendszer kínálkozik. Önálló eszme- és sajtótörténeti analízis tárgya lehetne az, hogy a 2008-ban centenáriumát ün-

¹ Nem szintetizáló módon, de ezekkel a kérdésekkel is foglalkozik esztörténeti könyvem több tanulmánya. Lásd AGÁRDI Péter: „... *A multat be kell vallani*”. *Nemzeti kultúra – baloldali tradíció*. Argumentum–Lukács Archivum, Budapest, 2006; továbbá két friss írásom: Fejtő Ferenc, a „csakazértis” baloldali. *Egyenlítő*, 2009/2. 44–49.; A szocializmus – rendszer/mozgalom/utópia? *Hét Hárs*, 2009/2–3. 28–30.

neplő *Nyugat* – még ha döntően a művészet autonómiáját hirdető, liberális szellemű folyóirat volt is – miként foglalkozott hasábjain a szocializmus, a baloldal eszméivel, fogalmával és reális mozgalmaival, gyakran elválaszthatatlanul a földrajzi nyugat (Nyugat) és kelet (Kelet) viszonyától. újraolvasható és megvitatható, hogy mit is jelentett például Babits Mihály és mások számára a *Baloldal és nyugatosság*.²

Azután – második témakörként – megvizsgálandó, hogy a *Szocializmus* című folyóirat tanulmányírói, publicistái, tágabban: a hazai szociáldemokrata mozgalom teoretikusai miként értelmezték a különböző periódusokban, a századelőn, majd a Horthy-korszakban, végül 1945–1948 között az úgynevezett *nyugati* („modern, tőkés, liberális, demokratikus, kulturált” stb. szinonimákkal is minősített) *társadalomfejlődést*, azaz a Nyugatot. Hogyan ábrázolták hazánk *megkésettiségének és szükséges modernizációs pályájának* a nyugati tapasztalathoz-mintához fűződő viszonyát, illetve milyen nyugatos felzárkózási vagy azt éppen hogy korrigáló szocialista forгатókönyvekben gondolkodtak és politizáltak? Ide kell értenünk a *centrum és periféria* viszonyáról, az Európa két vagy három régiójáról több mint száz éve folyó vitákat, illetve ezek baloldali interpretációit is – a millenniumi időktől és a századelő második reformnemzedékétől kezdve Bibó Istvánon, majd Szűcs Jenőn át a mostani századforduló globalizációs eszmecseréjéig.

Ami pedig a harmadik lehetséges elemzési tárgykört illeti: mindkét reláció, a *Nyugat és a szocializmus*, illetve a *Szocializmus és a nyugat* viszonya egyaránt bőségesen kínálja összehasonlító elemzésre a *kultúra*, a *művelődés*, az irodalom és a többi művészeti ág övezetét, értékeit és innovációit is. A két fogalom viszonya aligha tekinthető tehát pusztán értékszemléleti-eszmetörténeti vagy ideológiai-hermeneutikai kérdésnek, még kevésbé napi politikai, akár kriminalizálható tematizációnak. A *nyugat és a szocializmus* történelmi és elmélettörténeti *viszonya* társadalmi, politikai eredetközösségről, kölcsönhatásokról, kulturális hagyományokról, értékpárhuzamosságokról és értékkohéziókról, de útelágazásokról, alternatívákról is egyaránt vallott és vall. Igazságot tenni közös erőterükben, történelmi ítéletet hirdetni perükben nem éppen ez a mostani a megfelelő alkalom; de miközben a rájuk hivatkozó folyóiratokról szólunk, farizeus magatartás lenne szemérmesen hallgatni róluk, illetve a hozzájuk-köréjük kapcsolódó tágas történelmi, filozófiai, művelődéstörténeti, politikatudományi diskurzusokról.

² BABITS Mihály: *Baloldal és nyugatosság*. (1930) In: BABITS Mihály: *Esszék és tanulmányok*. Szerk.: BELIA György. Szépirodalmi, Budapest, 1978. II. k. 280–285.

A *Nyugat* – a jótékony centenáriumi nyilvánosság révén is – jórészt ismertnek tekinthető, s nem csupán az irodalomtörténeti szakmában, hanem (még?) az érettségizett felnőtt és fiatal magyar társadalomban is.³ Persze, nem tudunk róla „mindent”: a körülötte folyó egykori és mai viták, az újonnan előkerült dokumentumok, a frissen feltárt összefüggések, a roppant széles alkotógárda szociometriája, a folyóirat belső szakaszolása és hullámozása sok-sok izgalmas kérdést vet fel. A 20. század irodalmi kánonjainak folyamatos alakulása és a kulturális-esztétikai-poétikai paradigma- és modellváltások körüli eszmecsereinek a *Nyugatra* is visszaható kontextusai és konklúziói szintén nyitottá teszik az irodalmi folyóirat „ügyét”. Nincs szükség azonban arra, hogy felidézzük akár csak a legfrissebb értelmezési diskurzusokat, s még kevésbé arra, hogy akár csupán tömör bibliográfiai hivatkozással is, de bemutassuk a friss *Nyugat*-kutatásokat, még kevésbé a folyóirat korabeli szakmai és közismereti recepcióját. E helyütt nincs módom állást foglalni abban a disputában sem, hogy mi a *Nyugat* szerepe az 1880–1920 közötti periódusra tehető európai modernségben, majd az 1920-as évekre helyezett úgynevezett késő modern korszakküszöb érvényesülésében, továbbá hogy az irodalmi modernségnek milyen kulturális önreflexióit, bölcséleti vonatkozású kultúrafogalmait adták. Mert hiszen többféleképpen is éltek a folyóirat meghatározó egyéniségei, ahogy erről Kulcsár Szabó Ernő újabb előadásai, tanulmányai szólnak.⁴

³ A *Nyugattal* kapcsolatos bibliográfiai adatoknál kiindulásként a folyóirat repertóriumát használtam: lásd GALAMBOS Ferenc (szerk.): *Nyugat-repertórium*. MTA Irodalomtörténeti Intézete–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. A *Nyugat* szövegeit, ha külön nem adok meg modern szövegkiadásokat, a folyóirat (olykor egyébként sajnos hibás) internetes változatából (persze) javítva idézem: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. Itt jegyzem meg, hogy piliscsabai előadásom, illetve ez a belőle készült tanulmányom még nem támaszkodhatott és hivatkozhatott a Nyugat-centenárium és a Babits-évforduló jónéhány új tudományos produktumára. E gazdag termésből mégis legalább említést érdemel néhány értékes munka: például BALÁZS Eszter: *Az intellektualitás vezérei. Viték az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009; a *Tisztatáj* 2008/11., a *Literatura* 2008/2. és 2008/4. száma; ANGALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TVERDOTA György (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2009; KELEVÉZ Ágnes és SZILÁGYI Judit (szerk.): *Nyugat-képek*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2009. stb. Több izgalmas és értékes tanulmány született előadásom óta a modernség, a modernitás, illetve a 20. századi magyar irodalmi-kulturális modernizáció kérdéseiről is, amelyeknek tanulságait már szintén nem volt módomban ehelyütt érvényesíteni: NIEDERMÜLLER Péter, HORVÁTH Kata, OBLATH Márton, ZOMBORY Máté (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Nyitott könyv–L'Harmattan, Budapest, 2008; LENGUEL András: A modernitás kibontakozása és törései. A magyar kultúra mélyszerkezetének átalakulása a 20. század első felében. *Forrás*, 2009/7–8. 35–69.; ANGALOSI Gergely: Közéltések a modernséghez. Az új magyar irodalomtörténet harmadik kötetének koncepcionális kiindulópontja. *Alföld*, 2009/3. 321–325.

⁴ Lásd KULCSÁR SZABÓ Ernő előadását a Piliscsabán 2008. november 6-án rendezett konferencián, valamint ugyanó: A Nyugat kultúrafogalma és kulturális orientációja. *Alföld*, 2009/2. 44–55.

Az meg végképp kívül esik mostani tanulmányom horizontján, hogy eldöntsem: vajon a Kenyeres Zoltán-féle *etizáló esszéizmust*,⁵ a Tverdota György kategóriája szerinti *modern klasszicizmust*⁶ avagy (Angyalosi Gergely *bon mot*-jával) a *fontolva haladó esztéticizmust*⁷ tekintem-e a legtalálhatóbb minősítésnek a folyóiratra.

A *Nyugathoz* képest a *Szocializmus* folyóiratról az irodalmárok – különösen a fiatalabbak – semmit vagy alig valamit tudnak. Szinte ismeretlen folyóiratnak számít, s ez nemcsak a kétségtelenül szűkebb és egyoldalúbb profiljának, a döntően a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz kötődő társadalomtudományi, ideológiai, közéleti és politikai arculatának köszönhető, hanem a kisbetűs szocializmus körüli amnéziának vagy/és megbélyegzésnek is. A szinte teljes tabusodásban szerepet játszott s játszik a mégoly összetett, problematikus, „terhelt” szocialista értékelveknél és a belőlük építkező mozgalomnak a *nemzeti kulturális tradíciók és értékek közül történő gyakori kiiktatása* is. Már-már feledésbe merült az a tény is, hogy a két folyóirat, illetve a bennük munkálkodó, hozzájuk kötődő értelmiségi lojalitásközösségek – minden jelentős belső különbséggel, vitával együtt is – közösen alkották a 20. század eleje *második reformnemzedékének* tehetséges gárdáját. Az érintettek közül ezt leginkább maga Ady Endre érzékelt, s főleg élte meg. Tudományosan először Horváth Zoltán bontotta ki ezt a szoros egymásra utaltságot,⁸ majd mások mellett Litván György⁹ és Király István¹⁰ – egymással is vitázó – munkái elemezték. „Posztmodern” időnkben viszont, a széles nyilvánosság előtt lényegében csak egyetlen esszéista, Tamás Gáspár Miklós merete a két százéves folyóiratot ihletett történelmi szenvedélyességgel „összehozni” – igaz, már-már historizáló (bár rokon-szenves) aktualizálás jegyében.¹¹

⁵ KENYERES Zoltán: Nyugat-legendák és az etikai esztétizmus. In: SZABÓ B. István (szerk.): *A Nyugat-jelenség*. Anonymus, Budapest, 1998. 10–14.; uő: *Etika és esztétizmus*. Anonymus, Budapest, 2001.

⁶ TVERDOTA György: „A Nyugat útja” – Ignotus után. In: SZABÓ B. István (szerk.): i. m. 192–198.; uő: Új Korvin-kódex. *Élet és Irodalom*, 2007. augusztus 17. 17.; ugyanő: Meghasonlott nyugatosok. *Literatura*, 2008/2. 191–197.

⁷ ANGALOSI Gergely: „Megismételhetetlen...” László Ferenc interjúja. *Magyar Narancs*, 2008. január 31. 32–33.

⁸ HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)*. Budapest, Gondolat, 1974.

⁹ LITVÁN György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. *Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*. Magvető Kiadó, 1978; LITVÁN György: *Októberek üzenete*. Osiris, Budapest, 1996. 13–107.

¹⁰ KIRÁLY István: *Ady Endre*. I–II. k. Magvető, Budapest, 1972.

¹¹ TAMÁS Gáspár Miklós: Száz súlyos esztendő. [A Szocializmusról.] *Népszabadság*, 2006. november 25. Hétvége 3.; Uő: Mi változott? 100 éves a Nyugat. *Élet és Irodalom*, 2008. február 8.

A *Nyugat* 1907 karácsonyán jelent meg 1908-as dátummal, a *Szocializmus*¹² pedig 1906 októberében. Születésük körülményei azonosak voltak: Ady Endre metaforáit idézve a századelő társadalmi és művész modernizációjáért kiáltó „magyar ugar” és „kompország” volt a bázisuk, tetéztve az 1905–1906-os politikai válsággal, a demokratikus választójogi reform és a „hazafiság”, a darabontkormány és az ellenzéki „nemzeti koalíció” torz alternatívájával. A két folyóirat 1918-ig tartó első szakaszának párhuzamos a története, több közös szerzővel, jóllehet alapjában eltérő a profiljuk; irodalmi, művészeti témák ritkán, inkább csak ünnepi pillanatokban tűnnek föl a politikai folyóirat, a *Szocializmus* lapjain, míg a napi politika kérdései csak elvétve kerültek a *Nyugat* hasábjaira. Nagyobb a távolság köztük az 1920-as években; viszonyuk ekkor már érdekesebb, feszültebb, mindazonáltal történelmi távlatból látható: továbbra is számos közös értéket vallanak, kapcsolati hálójuk, értelmiségi, olvasói bázisuk is összeér. Különösen így van ez az 1930-as évek második felében: a közös ellenség, a Babits emlegette veszedelmes világnézetek, a barbárság, a fasizmus elleni szellemi-kulturális küzdelem hidakat épít köztük. A *Szocializmus* a két világháború közötti időszakban csak 1922 és 1938 között jelenhetett meg; harmadik, 1945–1948-as periódusa pedig már kívül esik a *Nyugattal* való együttélés időszakán, e helyütt nem is foglalkozom vele.

A *Szocializmus* a korabeli Magyarországon baloldali, kvalitásos szellemi műhely volt, e tekintetben csak a kolozsvári *Korunkkal* állítható párhuzamba. Tükrözte és alakította a gyakran durva retorziókkal sújtott, ellenzéki MSZDP politikáját, elméleti törekvéseit és napi tematizációit. Az indulásakor közreadott kb. 500 példány a korabeli *print média* körében komoly nyilvánosságot jelentett; 1918-ra már 4000-re emelkedett a folyóirat példányszáma. Érdekes, hogy mennyire hasonló a *Nyugat* publicitásának alakulása: szintén 500-zal indult, az 1910-es évek első felében ez 1500–2000 példányra emelkedett, a legnagyobb példányszámát

¹² Lásd JEMNITZ János–SCHLETT István (szerk.): *Szocializmus 1906–1938. Válogatás a Magyarországi Szociáldemokrata Párt elméleti folyóiratából*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984; PÁLMAI Magda (szerk.): *Szocializmus. Szociáldemokrata folyóirat. 1906–1918. Repertórium*. MSZMP KB Párttörténeti Intézete Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1981; ECSEDY Andorné (szerk.): *Szocializmus. Szociáldemokrata folyóirat. 1922–1938; 1945–1948*. MSZMP KB Párttörténeti Intézete–Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1988; ERÉNYI Tibor–SZABÓ Ágnes–PINTÉR István–STANDEISKY Éva: *A kultúra kérdései a Szocializmus folyóiratban [1906–1948]*. In: VASS Henrik–SIPOS Levente (szerk.): *Műveltség–művészet–munkásmozgalom. Tanulmányok a magyar munkásmozgalom kulturális törekvéseiről*. Népszava, Budapest, 1982. I. k. 105–194.; AGÁRDI Péter: *Kortársunk, Mónus Illés*. Metszet az 1930-as évek magyar szellemi életéből. Gondolat, Budapest, 1992; Uő: *Kunfi Zsigmond*. Új Mandátum, Budapest, 2001.

pedig szintén 1917–1918-ban érte le, kb. 4000-et.¹³ Természetesen nem ugyanarról az olvasóközönségről van szó, még ha voltak is olyanok, akik mindkettőt olvasták. A *Szocializmus* három korszakát egy-egy *kiemelkedő értelmiségi szerkesztő* fémjelezte. Már az induláskor, 1906-ban jelen volt Garami Ernő mellett a literátor-tanár, Kunfi Zsigmond, aki azután 1907 és 1918 között már egy személyben irányította a szerkesztőséget. A két világháború közötti periódusban Vanczák János, Várnai Dániel, Révész Mihály 12 „szürkébb”, „belterjesebb” éve után, 1934 és 1938 között az autodidaktaként is magas műveltséget szerző, tudományos és irodalmi téren egyaránt otthonosan mozgó, nagy tekintélyű Mónus Illés lett a szerkesztő (1936 és 1939 között a *Népszavának* is ő a főszerkesztője). 1945 után, az egypártrendszer bevezetéséig, a folyóirat haláláig pedig a literátor, költő és társadalomtudós, Justus Pál a folyóirat szerkesztője.

Mindkét folyóirat világszemléleti perspektívája a modernizáció és a demokratizálás. A *Nyugat*nál ez elsősorban az értékteremtő kulturális pluralizmusban, a művészet szabadságában és a világkultúra iránti nyitottságban, a *Szocializmus* hasábjain pedig a gazdasági-társadalmi modernizáció antifeudális és demokratikus szocialista irányú megtervezésében, illetve propagandájában testesült meg. A *Nyugat* is közölt időnként politikai esszéket; a választójog demokratikus kiszélesítése a főszerkesztő Ignotusnak is vesszőparipája.¹⁴ A szocializmus eszmeköre szintén többször szóba került. Kunfi Zsigmond, a *Szocializmus* szerkesztője éppen a *Nyugat*ban jelentette meg ma is reveláló szépségű Marx-esszéjét,¹⁵ ezzel is demonstrálva a két induló folyóirat egymáshoz kapcsolódását. Ady Endre, a *Nyugat* meghatározó költője ugyanakkor Kunfi lapjában közölte elhíresült – de újabban ritkán idézett – esszéjét, az *Irodalmi háborgás és szocializmust*.¹⁶ Ő valóban közös nevezője, együttes élménye, „kontaktszemélye” a két folyóiratnak, amit aligha szükséges megmagyarázni és megindokolni. Elegendő itt Kunfi Zsigmond intenzív Ady-képre utalni, továbbá arra, hogy a *Szocializmus* Adytól négy további, párizsi írást is közölt.¹⁷

¹³ FENYŐ Mario: *A Nyugat hőskora és háttere*. Csokonai, Debrecen, 2001. 116–118.

¹⁴ Lásd erről ÁNGYALOSI Gergely: A politika mint az irodalom tapasztalata. Ignotus és a politika. *Alföld*, 2008/6. 61–67.

¹⁵ KUNFI Zsigmond: Marx. *Nyugat*, 1908/7. In: AGÁRDI Péter: *Kunfi Zsigmond*. Új Mandátum, Budapest, 2001. 85–89.

¹⁶ Ady Endre: Irodalmi háborgás és szocializmus. *Szocializmus*, 1908–1909/3. 112–114. In: Vezér Erzsébet (szerk.): *Ady Endre publicisztikai írásai*. Szépirodalmi, Budapest, 1977. III. k. 155–157. 544–545.

¹⁷ ADY Endre: Jegyzetek a Szajna mellől. Följegyzések. *Szocializmus*, 1907–1908. 16. sz. 511–512., 17. sz. 543–544. 18. sz. 589–591. és 19. sz. 639–640.

A magyar fejlődés megkésetttségének és a félf feudális rendszer fölszámolásának, *együttal* a nyugaton is drámai konfliktusokkal járó kapitalizálódás súlyos társadalmi egyenlőtlenségei meghaladásának, a nemzet és haladás, a gazdasági modernizáció és kultúra szintéziskísérletének „projektje” közös *diskurzus és szcenárió* volt a többnyire liberális érzékenyséű irodalmi modernisták és a szociáldemokrata értelmiségiek táborában. Ez az, amit Ady Endre a „két meggyőződésű emberek” világképeként, ennek „a nem is egészen új, de egészen, majdnem egészen magyar gyönyörű típus”-nak a dilemmájaként mutatott fel: „Követeljük a legteljesebb demokráciát, ordítjuk az általános, titkos és egyenlő választásjog elvét becsületesen, mártírosan, holott századokkal nálunk előbb járó kultúrtársadalmak eredményei már elvették titokban minden guszthusunkat. Nem vagyunk sovíniszta, de állami oktatást kérünk egy államnyelven, holott titokban még a községi oktatás volt a hiszekegyünk, s ma jobban, mint soha, a legszabadabb, legszínesebb tanítás az ideálunk, akár száz nyelvvel s száz katekizmussal. Filozófiánk, ha nem is a kissé komédiás Bergsoné, de hevesen, kapálózva szeretne egy kis metafizikával ölekezni, Istent szagolunk mindenütt, s becsületesen kénytelenek vagyunk itthon – s kötelességünk is – szabadgondolkodó társaságokat szervezni – Isten nélkül. Avagy – egy utolsó példa a sok ezer közül – mi is azt hisszük, hogy a műveltség, a középiskolák tudatása [Sic!; feltételezhetően: tudása vagy tudásátadása] csak a klasszikusokon és a klasszikusokkal lehetséges, s becsületes jelszavunk mégis: le a múlttal, több természettudományt, több pozitívumot, életre s nyeresre alkalmasabbat.” Az ekként tépelődő század elejei emberek „a magyar politika és társadalmi valamiség legvérrőlázóbb valakii [Sic!]. Ezek az emberek igazán tragikus hősök, mert igazuk van, ha szertenéznék ezen a gyarmatos, szét-húzó, tarka, vegyes, szegény, papos és mágnesos országon, ahol dzsentrí Alfonzók közigazgatnak. Büszkén s bátran vallom magamat – írta Ady – a két meggyőződésű emberek közé e szerencsétlen országban, ahol meggyőződéstelen ember nincs, egy meggyőződésű csak nagyon kevés számú bolondházban, s a legtöbb ember ezer meggyőződésű politikai és társadalmi dolgok körül, s ahol a két meggyőződés: magyarság, emberség és tisztesség.”¹⁸ Ma már tudjuk: a felzárkózási-modernizációs kényszer és a szociális egyenlőségért, az emancipációs szolidaritásért való küzdelem, a nemzeti jelleg és az európeér humanizmus, a civilizáció és a kultúra „tétélei” 100 év után sem illeszkednek hazánkban harmonikus stratégiába.

¹⁸ Ady Endre: Két meggyőződésű emberek. *Nyugat*, 1911. augusztus. 1. In: *Ady Endre publicisztikai írásai*. I. m. III. k. 1908–1918. 340–341.

Viták és konfliktusok

A két folyóirat között lényegében négy területen, négy témakörben voltak viták, feszültségek.

1 A *Szocializmus* egyértelműen kiállt a korai *Nyugat*, Ady Endre s általában az irodalmi forradalom mellett, de az irodalmi orgánум arculatának egészét nem tartotta elég radikálisnak; mivel nyíltan antifeudális és antikapitalista programot hirdetett, ennek megfelelő modernizációt kért számon az irodalmi folyóirattól is. Az olykor éles hangú polémiák egy része éppen a közös élményalapot jelentő Ady-magatartáshoz, illetve az Ady-örökséghez fűződő viszony körül robbant ki. Az ezzel (s az alábbi kérdésekkel) kapcsolatos szemléleti különbségekhez – miként általában – személyes feszültségek is hozzáadódtak, például a *Nyugat* tágabb körén belül Babits és Hatvany Lajos között, amennyiben ezek az ellentétek, különösen 1920-tól a két folyóirat közötti vitákká is áthangolódtak.

2 A *Szocializmus* társadalompolitikai folyóiratként, de egyúttal egy Marxra hivatkozó „materialista” művészetfelfogás jegyében gyakran vitatkozott a *Nyugat* és főleg Osvát Ernő valóságos vagy vélt *l'art pour l'art*-felfogásával. Esztétikum és világkép viszonyában döntőbbnek tartotta a művészet, az egyes alkotások „tartalmát”, kollektív katartikus, azaz társadalmi funkcióját, mint a *Nyugat*, továbbá a világnézet és az elkötelezettség „belsőleges” művészi értékteremtő szerepét hirdette. Modernebb, a mostani századforduló szakmai diskurzusából vett kifejezéssel: elsősorban a kultúra valóságábrázoló és befogadói jellegű szociális referenciáira figyelt; az irodalom úgynevezett képviselési jellegét preferálta, illetve az ilyen arculatú irodalmat részesítette kivételes figyelemben.

3 Eltérő módon értékelték a két világháború közötti időszak társadalmi-politikai viszonyait és demokratizálási esélyeit, illetve az ezzel kapcsolatos teendőket. A Babits vezette *Nyugat* általános arculata – az irodalmi-közéleti polémiák ellenére is – fokozatosan depolitizálódott, a *Szocializmus* viszont markáns, radikális és az 1930-as évek derekától kezdve nyíltabban antifasiszta, militánsan humanista szemléletet tükrözött és ezt várta el folyóirattársától is. A nemzedékváltáson túl jórészt ez a különbség motiválta a *Szép Szó* létrejöttét az alapjában „nyugatos” irodalmi vonzáskörön belül. Mindezzel együtt sem vonható kétségbe a *Nyugat* egyértelmű – esetenként mégoly szubtilis, esztetizáló és absztrakt – antifasizmusa és humanizmusa.

4) Végül: az előző pontban említett különbségek nyomán is különböző volt a viszonyuk a Horthy-korszak állami kultúrpolitikájához. A *Nyugat* nem zárkózott el a párbeszédtől, hasábjain, például az úgynevezett nem-

zeti koncentrációról vagy a kettészakadt irodalomról folyó eszmecsere-kkel – teret is engedett az erről folyó plurális diskurzusnak, de a realitásokhoz és a jogszabályokhoz alkalmazkodva rá is kényszerült bizonyos együttműködésre. A *Szocializmus* viszont – korántsem egyedülként a baloldali és liberális orgánumok közül – élesen támadta a *Nyugat* szerkesztőinek és főleg a Babits Mihály kurátorsága alatt működő *Baumgarten Alapítvány*nak nem egy döntését, „engedményeit”, „megalkuvásait” és gesztusait a konzervatív, keresztény-nemzeti kultuskormányzat felé.

Az ütközések két sűrűsödési pontja 1909–1910 és 1930–1931, amikor különösen kiéleződtek a társadalmi-politikai konfliktusok, s egyúttal hangsúlyváltás történt a *Nyugaton* is. A folyóiratok eltérő profilja, közvetett, illetve közvetlen ideológiai-politikai arculata és kötődése, valamint a „liberális” és a „szocialista” művészi kánonok különbsége szükségképpen vontatta egymással vitapozícióba a két orgánumot, hogy azután mindegyikre még személyes indulatok és sértődések, esetenként pedig az intellektuális szintű érvelést lerontó durva hangnemek is rárakódjon.

Vegyünk szemügyre néhányat az *élesen átpolitizált*, már-már *méltatlan hangvételű* ütközésekből. A szociáldemokrata folyóiratban Bresztovszky Ede a társadalmi forradalom perspektívái felől megalkuvással, az östermészetbe meneküléssel, öncélú rímzsonglörködéssel, „az irodalmi forradalom elárulásával” vádolja a *Nyugat* hangadóit (csak Adyt nem). Fölrója nekik, hogy „Babits Mihály példájára kigyomlátták régi s újból kiadott verseiből a »piros« szót és a vörös szellemet”.¹⁹ A támadás előzményei között vélhetőleg az a „seb” is szerepet játszhatott, hogy amikor a *Népszava* a *Május huszonhárom Rákospalotán* című verséért vállveregetően megdicsérte a hasábjain korábban ezoterizmussal vádolt Babitsot, a költő önérzetesen visszautasította azt: „De nem volt pártvers, tisztelt *Népszava*, és ha a magamén kívül még valakinek az érzelmeit is kifejezni akarta, az nem egy párt volt, hanem az egész Magyarország, ahol ma már nincs ember, aki ne érezné, hogy rettenetesen összebonyolódott hazugságainkban megmaradni lehetetlen, azért közeledünk az őszinteséghez [...] Én hű katonája akarok lenni a jövő Magyarországnak, melynek igazságtalanságok, előítéletek és hazugságok helyett őszinteség, szeretet és szabadság lesz az alapja. Gyáva nem vagyok, ha új állapotot kívánni forradalom: forradalmár vagyok. De semmi közöm pártokhoz s kivált ahhoz a párthoz, mely mikor saját felelősségére kö-

¹⁹ BRESZTOVSZKY Ede: Vissza az őserdőbe. *Szocializmus*, 1912–1913/10. 474–477. – Bresztovszky, aki szűkebben balos-szektás hangot ütött meg, utóbb a nacionalista politikai jobboldalhoz csatlakozott.

zös akciót nem mer csinálni, egyéni felelősség harcába uszítja a szegény, végletekig felizgatott népet.”²⁰

Az Ady-örökségnek és a század eleji *Nyugat* irodalmi forradalmának, a „nyugatosság” méltatásának szenteli cikkét Nyigri Imre. „Ha az irodalom föladatai közé tartozik a társadalmat a lelkek válságán átsegíteni, akkor a modern magyar irodalomnak e téren is nagy érdemei vannak.” Ady „ezernéhány versében ott dörömböl, vív, sír, lélegzik, összegyűjtve él korának minden kínzó, feltörekvő, nyugtalanító hangja. Ez az új irodalom már forradalom volt, amely tudatosan üzent hadat a közelmúlt nyögdecselős költőcskemihályainak, fölfújt jelentőségű epigonjainak. [...] A nyugati hatás, a demokrácia egyre elevenebb hatóereje nyomán elkövetkezett a Petőfi-korszak új mása.” Részletesen bemutatja Ady költészetének, publicisztikájának és világgépének a szociáldemokrácia számára vonzó oldalát, de azért nyomatékosítja: ez „nem jogosít fel minket a kisajátításra. A zseni mindörökre és mindenkinek maradandó.”²¹ Mindez azonban talán csak *captatio benevolentiae* jellegű előjáték volt ahhoz, hogy a folyóirat következő számában Nyigri, bemutatva a *Baumgarten Alapítványt*, már éles támadást intézzen az első díjosztás ellen, mondván: többen érdemtelenül kapták meg, mások viszont feltűnően hiányoztak az első jutalmazottak körül. Bár a hiányoltak közül többen később megkapták a díjat, s aligha méltányos rögtön az első díjazásból túlzott következtetéseket levonni, a kor baloldali és jobboldali szellemi körei egyaránt élesen bírálták (persze, ellenkező okokból) az első névsort. Az 1920-as évekbeli *Nyugatot* elmarasztaló szociáldemokrata diskurzus így formálódik: „A polgári irodalom előrefejlődő, a nyugati kultúrközösségekkel érintkezést kereső balszárnya a »Nyugat« körül alakult ki. A szellemi progresszivitásnak ez a gárdája azonban már az 50-ik életév körül tart, és mint generáció a harcos, verekedő szellemből alig tartott meg valamit. Túlságosan gyorsan dobták ki a szociális tartalom és állásfoglalás ballasztját a föld realitásai felé ereszkedő kosárból. [...] A nyugatisták hőskorszaka lejárt, és a progresszív polgári magyar irodalom elsovadt.”²²

Ez a hang a korabeli nyilvánosságban, a generációk szinte természetes térkövetelési küzdelmei közepette nem volt feltűnően érdes, még ha történetileg igazságtalan is. A *Szocializmus* belső munkatársának, az

²⁰ BABITS Mihály: Önkomentár. *Nyugat*, 1912/12. I. k. 1074.

²¹ NYIGRI Imre: A tízéves halott: Ady Endre. *Szocializmus*, 1929/1. 10–12.

²² NYIGRI Imre: A Baumgarten-díjak körül... *Szocializmus*, 1929/2. 45–47. In: TÉGLÁS János (szerk.): *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok*. Argumentum, Budapest, 2003. I. k. 596–599.

egyik legtöbbet publikáló, főleg közgazdasági és politikai cikkeket író szerzőjének, Ascher (Ákos) Lászlónak a sértően nyers cikke azonban már riasztó tünet: a nyílt politikai és gazdasági ellenforradalom konszolidálódásának jeleként minősíti a Babits és Móricz vezette *Nyugat* élesen „jobbra kanyarodását” és „csatlakozását a győztesekhez”.²³ Aligha menti ezt a minősítést a világgazdasági válság magyarországi begyűrűzése okozta sokk és annak számos politikai következménye, valamint az a tény, hogy a szociáldemokrata értelmiséget is megráztta: a század eleji reformnemzedék egyik vezéregyéniségének, Ignotusnak akkor került le a neve a *Nyugat* címlapjáról.

Már nem annyira ez a direkt politikai szempont, hanem inkább a generációs féltékenység és pozícióharc (egyébként irodalomszociológiaiag gyakori, érthető) hevülete fűti Szélpál Árpád érvelését, amikor szembeállítja az 1919 előtti és a világháború utáni *Nyugatot*. Ady forradalmiságát, művészi kreativitását lelkesen magasztalja, viszont élesen bírálja Babits mint szerkesztő irodalmi arisztokratizmusát és a kurátor – úgy mond – hatalmi megalkuvását, konzervatívvá válását, süketségét a legfiatalabb írónemzedék új tehetségeivel és „szabadságharcos” törekvésével szemben.²⁴ A folyóirat és a Baumgartner Alapítvány egymásra vetítése, sőt összemosása akkoriban gyakori retorikai fordulat, amelynek kétségtelenül van annyi jogalapja, hogy a szellemi értelemben mégiscsak ellenzéki Babits általuk kétségtelenül irodalompolitikai hatalmi-mecénási pozícióra tett szert – már pusztán a hivatalos állami kultúrpolitikát „korrigáló”, a sérelmek egy részét kompenzáló finanszírozási döntései révén is. Azt, hogy voltak tévedései, azt sem annak idején, sem azóta nem tagadta senki – hívei, méltatói sem.

Még egy személyeskedő, csoportlojalitási indulatú, kicsi, de kortipikus polémiát idézek fel a két folyóirat viszonyából. Illyés Gyula *Rend a romokban* című verseskötetét 1937 végén elkobozta az ügyészség, s a költőt amúgy is becsülő szociáldemokraták napilapja szolidaritását fejezte ki a költővel, a *Nyugat* belső munkatársával. Egyúttal azonban kicsit bele is csípett a „már nem destruktív”, minden írást „gondosan átszűrő” folyóiratba, sajnálkozva, hogy még „az átszűrt gondolatok számára sincs kegyelem”.²⁵ Illyés – a *Március Front* s a népi írói tábor egyre szembeállóbb polarizálódása, a frontok sokfelé kinyílása láttán – ingerülten

²³ ASCHER László: Irodalmi ellenforradalom. *Szocializmus*, 1930/6. 168–170.

²⁴ SZÉLPÁL Árpád: A nagy álom: a Baumgarten-díj. *Szocializmus*, 1935/3. 134–136. In: TÉGLÁS János (szerk.): i. m. II. k. 548–553.

²⁵ BRESZTOVSZKY Ede: Ozora és Gyánt között. *Népszava*, 1937. december 5. 14.

utasította vissza a vádat: „Nincs miért türtőztetnem magam. Mikor az embert kopó-falka rohángálja körül, tán megbocsátható, ha ingerültségében oldalba rúgja azt, amelyik épp a legérzékenyebb részébe mar.” A cenzúra vádját azzal hárítja el, hogy „a szigort csakis irodalmi igény vezeti”, s ő éppen hogy radikálisabb, bátrabb, de őszinte és irodalmilag hiteles hangra buzdítja a *Nyugaton* jelentkező fiatal szerzőket. „Nemzedékemben nemigen látok író, aki épp a társadalmi igazságtalanságok világos kifejezésében rajtam túltett. Ezek az írások a *Nyugaton* jelentek meg, egy részük közvetlenül a *Nyugat* hasábjain. Soha semmiféle politikai vagy világnézeti »szűrőt« nem éreztem. Nem éreztem ilyet, ismétlem, mások írásaival szemben sem. [...] Magyar írók, ha van szűrőn-rekedt irodalmi alkotástok, mutassátok meg, helyemet kötöm hozzá, hogy napvilágot lát-e lap hasábjain, ha a benne lévő bátor világnézet arányos a benne lévő irodalmi értékkel, vagyis ha valóban irodalmi alkotás.”²⁶

Eddig ez rendben is van; bár természetesen az „irodalmi érték” sem kőbe vésett, örök szabálykönyv tétele, hanem nagyon is függ a normák és kánonváltásoktól, valamint a recepció történelmi folyamatától. Mindazonáltal ez az illyési nyugatos *ars poetica* akár vállalható is lenne az igényes baloldal számára, ha Illyés nem folytatná egy differenciálatlanul megbélyegző kirohanással a *Népszava* és a *Szocializmus* ellen: „Onnan tizenöt év óta [vagyis 1922-től, az utóbbi újraindulásától kezdve] nemcsak eredeti irodalmi, de eredeti világnézeti alkotás sem röppent fel, egyetlen egy sem.” Szerinte Kassák, Nagy Lajos, Veres Péter másutt publikál – ami csak egy *is*-sel kiegészítve lenne igaz, hiszen folyamatosan jelen vannak a szocialista lapokban is. „A hajdan oly tartalmas *Szocializmus* irodalmi rovatának élén Hatvany Lajos báró ítélkezik, mond a magyar dolgozók nevében s épp az elkobzások, perbefogások virágzása idején barbárságot, »völkisch«-t, mindent, amit már ő mondhat a magyar »új népies szellemi frontok vezéreire«.” A két szocialista lap szűrője – folytatja Illyés –, „amilyen törvényszerűen szippantja föl irodalmunkból a szemetet, oly elkerülhetetlenül riasztja el magától hovatovább orvosolhatatlanul mindazt, ami érték. S ami legelsősorban a dolgozóknak akart használni.”

A választ provokáló indulat kiváltó oka egyértelmű: Hatvany Lajosnak azok a (legkevésbé egyébként éppen Illyés ellen irányuló) megnyilatkozásai irritálják, amelyek a népi írók egy részének jobboldali, antiszemita útválasztását bírálják, kétségtelenül vitriolos hangnemben, olykor talán valóban túldimenzionáltan, de történelmi távlatból, sajnos, jogosultan.

²⁶ ILLYÉS Gyula: Jó alkalom. *Nyugat*, 1937/12. II. k. 473–474.

Az úgynevezett népi–urbánusvita kulminációja idején tehát főleg ez fáj az íróbarátaival szolidáris Illyésnek, még ha vannak is igazságelemek a szociáldemokrata napilap irodalmi kínálatát illető minősítésében. Tőle szokatlan ingerültséggel lép túl a tényeken, a *Népszava* és a *Szocializmus* valódi értékein. Hadd említsem meg a két orgánus irodalmi botfúlúságának cáfolataként József Attila jelenlétét és támogatását (ami persze újabb seb lehet Illyés önérzetén, miközben ugyanebben a *Nyugat*-számban vesz tőle búcsút), vagy Kassák Lajos, Nagy Lajos, Veres Péter és mások szerepeltetését. Hatvány pedig egyáltalán nem volt irodalmi rovatvezetője a *Szocializmus*nak. Illyés váratlan, „ízléstelen és durva” kirohanására illő méltósággal, Hatvanyt védve reagál a *Szocializmus* névtelen glosszistájá (véltetőleg maga a megfontolt szerkesztő, Mónus Illés): „Hatvány nevét – akárhogy szeretnék – minden agyonhallgatás ellenére sem lehet kitörölni a magyar irodalomtörténetből, már csak azért sem, mert annak a *Nyugatnak* volt szellemi irányítója és anyagi megalapozója, amelynek Illyés most egyik társszerkesztője.” S hozzáteszi: „Üldöztetések idején fokozottabban kell ügyelni arra, hogy merre áll az ellenfél – és ezt Illyés Gyulának elsősorban tudnia kellene. Ez nem jelenti az objektív kritika szabadságának korlátozását. Illyés Gyula kirohanása azonban szükségtelen, indokolatlan és ingerült személyeskedés, amit – higgadt lelkiállapotban – ő fog leginkább szégyellni.”²⁷ A folyóirat ugyanezen száma egyébként méltató és érzékeny kritikát közölt Illyés elkobzott verseskötetéről.²⁸

A progresszió táborán belül voltak ennél élesebb viták, ütközések korábban is, akkor is, azóta is. Ám ez utóbbi idézetet olvasva nem csupán a Mónus szerkesztette folyóirat békítő irodalmi gesztusa tűnik fel, hanem Illyés ingerült és igazságtalan cikkének az a passzusa is, amelyik viszont továbbra is a *közös nevezőt* keresi: „A *Népszava*, a *Szocializmus* magatartását nem azonosítom a szocializmussal vagy a magyar munkássággal; ennek ügyét én is, de a jó irodalom, a szabad gondolkodás, az emberiség nagy eszméinek ápolásával a *Nyugat* is szolgálja.”²⁹ Talán az indokoltnál részletesebben idéztem és reflektáltam a két lap közötti ingerült vitákat, de éppen alig ismertségük és újabb kori tanulságaik készítettek erre. A két folyóirat viszonyában mégsem ezek a meghatározó oldalak, hanem a mélyebb rokonságok, analógiák, egymásra figyelések, valamint az igényes kritikai reflexiók és eszmecserék.

²⁷ Ízléstelen és durva. *Szocializmus*, 1937/12. 560.

²⁸ FORGÁCS Antal: Rend a romokban. *Szocializmus*, 1937/12. 565–566.

²⁹ ILLYÉS Gyula: i. m.

Hidak és „kontaktszemélyek”

A *Nyugat* és a *Szocializmus* közös nevezőjét minden konfliktus dacára több neves alkotó személye garantálta. Ha nem szabad is túldimenzionálni a kapcsolati hálók, a szociometriai erőterek fókuszpontjainak jelentőségét, a szerzői körök egymást metsző tágasságát, ezek a találkozások mégis csak arra vallanak: a baloldali, a szociáldemokrata értelmiség számára roppant fontos volt a *Nyugat*, még ha elsősorban a korai periódust tekintette is vonzónak, s egy-egy nézetből ebből a korai időszakból is polemizált. A tág szellemi baloldalhoz sorolva magát az irodalmi folyóirat is éles szemmel figyelt – s olykor, mint a fentiekben láttuk, kritikusan reagált – a *Szocializmus*ra. A legnevesebb, legtekintélyesebb alkotói és szerkesztői „átfedések” alanyai: Ady Endre, Kunfi Zsigmond, Bresztovszky Ernő, Kassák Lajos, Hatvany Lajos és Fejtő Ferenc. Itt nem adhatok teljes áttekintést és értékelést e személyek mindkét folyóirattal kapcsolatos aktivitásáról, csupán néhány jelzésre szorítkozom.

Ady Endre központi, sőt szinte kánonképző jelentőségéről és alapozó szerepéről a két folyóirat kapcsolatában már szó esett. Mindehhez annyit érdemes hozzátenni, hogy az elementáris Ady-kultusz a költő halála után, a *Szocializmus* 1922-ben kezdődő, második szakaszában bontakozott ki: szinte mindegyik évfolyamban volt legalább egy írás, amely vele, illetve örökségével foglalkozott. A szakirodalom egyébként sokat foglalkozik az Ady és a baloldali, a szociáldemokrata mozgalmak közötti viszonytal.³⁰

*Kunfi Zsigmond*ról és a *Nyugat*ban megjelent Marx-esszéjéről szintén írtam már e tanulmány elején. A literátor-tanárból politikussá lett, de értelmiségi habitusát élete végéig őrző Kunfi kiállása Ady mellett az úgynevezett Ady–Csizmadia-vitában, továbbá a Szabó Ervin–Bresztovszky Ernő-polémiában elfoglalt álláspontja a *Nyugat* irodalmi értékszemléle-

³⁰ Néhány fontos munka szerzői betűrendben: ERÉNYI Tibor: Ady, a szociáldemokrácia és a szocializmus. In: ERÉNYI Tibor: *Szocializmus a századelőn*. Tanulmányok a magyar munkásmozgalom történetéből. Kossuth, Budapest, 1979. 260–342.; ERÉNYI Tibor: Liberalizmus és szociáldemokrácia Magyarországon a dualizmus korában. *Múltunk*, 1998/3–4. 76–111.; JÓZSEF Farkas: „Rohanunk a forradalomba”. A magyar irodalom eszmélése 1914–1919. Gondolat, Budapest, 1969; JÓZSEF Farkas: *Írók, eszmék, forradalmak*. [Tanulmányok.] Szépirodalmi, Budapest, 1979; KIRÁLY István: *Ady Endre*. I–II. k. Magvető, Budapest, 1972; KIRÁLY István: *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete az első világháború éveiben, 1914–1918*. I–II. k. Szépirodalmi, Budapest, 1982; LITVÁN György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. *Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*. Magvető, Budapest, 1978; LITVÁN György: *Októberek üzenete*. Osiris, Budapest, 1996. 13–107.; VEZÉR Erzsébet: *Ady Endre élete és pályája*. Gondolat, Budapest, 1977; VERES András: A Huszadik Század irodalomszemlélete. *Literatura*, 2008/2. 151–190.

tének és a *Szocializmus* baloldali társadalomfelfogásának közös vegyértékeit mutatta fel. A *Nyugat* egész mozgalmának is szól az a tény, hogy Ady temetésén az MSZDP nevében éppen Kunfi beszélt; ő volt az aki 1918 végén kezdeményezte Babits Mihály egyetemi tanári kinevezését (amiért azután Babitsnak 1919 után egy életen át „vezekelnie” kellett). A két folyóirat viszonyát illetően a legfontosabb azonban mégiscsak Kunfinak az az 1912-es beszéde, amelyben szervesen összekapcsolja a századelő „ellenkultúráját”, azaz nyugatos modernségét és társadalmi-politikai progresszióját, az újító szellemiséget és a választójogi küzdelmeket. Alig olvashatunk az alábbiánál szenvedélyesebb és érzékenyebb kortársi öndefiníciót a második reformnemzedékről és szociális-kulturális-mentális küldetéséről: „Amíg ezek az erők a közélet anyagi alapjait és társadalmi épületét, formáit gyúrták át, az ország szellemi élete, gondolkozásmódja, tudománya, irodalma az emberek ízlését, érdeklődését terelte új utakra. Az egyik oldalon a lappangó, öntudatlan maradiság határozott célú, önmagával és veszedelmes helyzetével tisztában levő konzervativizmussá lett, a haladásellenes és zsidóftymáló maradiság harcos klerikalizmussá és gazdasági meg faji áltudományos érvekkel harcoló antiszemitizmussá; a másik oldalon viszont a szépirodalom, a festészet, a társadalomtudomány világfelfogásában, tendenciáiban, ízlésében, jelszavaiban elfordult a régi világtól, s új értékeket, új igazságokat, új formákat hirdetett. Lassanként másfajta érdeklődéseknek adott hangot, s ha nem is szabatos programmal, de szellemének egész irányával jól kifejezte és megérezttette azt az általános forrongást, bizonytalanságot, az egész régi ideológia csődjét és összeomlását, amely az új nemzedék lelki életében végbement. A hazafias és nemzeti frázisok alkonya, a nemzetközi témák és stílusok meghonosítása, a nyílt vagy leplezett támadások a régi irodalom és politika emberei ellen, a nyugatosok, a szociológusok, a szabadgondolkodók fellépése – nem is szólva itt a proletárság költőiről és íróiról – egész más képet nyomott rá az utolsó esztendőik szellemi életére.

A történelemmel, a múlttal való foglalkozás kiszorult az emberek érdeklődéséből, s teret kaptak a jelen, még inkább a jövő problémái. Szerfölött megnőtt a nyugat-európai eszmék, szempontok, ízlések, divatok importja, a kereslet utánuk egyre nagyobb, folyóiratok és könyvkiadó-vállalatok keletkeznek egyre-másra, amelyek a készülő nagy átalakulás szellemét és izgalmaikat szétárasztják az egész országban, s az új nemzedék az új után sóvárog. Ezen a területen már csatát veszített a régi világ. Ezt nemcsak az mutatja, hogy a kialakuló új művészi kultúra legkiemelkedőbb emberei ezen a parton állanak, hanem az is, hogy alig lehet az

utóbbi négy-öt esztendő talentumai között egyet is találni, akinek világfelfogásában, művészi szempontjaiban nyíltan is kifejezésre ne jutna a történelmi, földesúri Magyarországtól való elszakadás. A nemzeti elfogultságoknak való hízélgés helyét a régi bűnök ostorozása, a szerelmi döngicsélés helyét nagy szociális bajok feltárása, az úri világ mulatozásainak rajzolását és megcsodálását a parasztok és proletárok küzdelmeinek, életsorsának realisztikus és rokonszenvező festése foglalta el.

Nem pártirodalomról, nem a szocialista eszmék propagálásáról, nem választójogi szépirodalomról és művészetéről van szó, hanem arról, hogy mindebben a fejlődő, előrehaladó, nyugtalankodó új magyar élet tendenciái, gondolatai, sokszor tökéletlenül és bizonytalan módon, de végre mégis csak kifejezésre jutnak.”³¹

Babits Mihály sem az 1906–1918, sem az 1922–1938 közötti periódusban nem szerepel saját írással a *Szocializmus* hasábjain. Róla viszont annál több szó esik: bár nem elsősorban költői munkásságáról, hanem szerkesztői és esszéírói tevékenységéről. Balogh Vilma, aki egyébként József Attila tehetségét is korán felismerte,³² lelkesen méltatta Babits verseskötetét, s egyúttal felhívta a figyelmet a babitsi világkép egyetemese karakterére, „internacionalista” nemzettudatára, progresszív katolicizmusára és européer háborúellenességére.³³ Babits *Az európai irodalom története* című munkáját (1934–1935) viszont feltűnő érzéketlenség és aktuálpolitikai kötözködés, a „sötét középkor” konzervatív, misztikus mentegetésének igaztalan vádja fogadta.³⁴ Még olyan, az elméleti, szociológiai és történeti témákban jártas, tudományosan kvalifikált kritikus részéről is, mint Braun Soma, aki egyenesen az uralkodó osztály normáihoz való szellemi alkalmazkodást, „az újra feltámasztott arisztokratizmust” rója fel az esszéistának.³⁵ Hatvany Lajos, Kassák Lajos és Fejtő Ferenc *Szocializmus*-beli Babits-képéről később még lesz szó.

A többi, par excellence nyugatos költő és prózaíró sem nagyon szerepel saját írással a *Szocializmus*ban, de itt figyelembe kell venni, hogy a folyóirat nem közölt szépirodalmat, legföljebb nagyritkán írói esszét.

³¹ KUNFI Zsigmond: *A szociáldemokrata párt választójogi harca. Előadói beszéd a párt 1912. április 8-i kongresszusán*. Budapest, Népszava-könyvkereskedés, 1912/7–8. Idézi: AGÁRDI Péter: *Kunfi Zsigmond*. Budapest, Új Mandátum, 2001. 32–33.

³² Balogh Vilma műfordítással, színházzal is foglalkozó, irodalmi szalont tartó baloldali újságíró nő volt, akit mára szinte elfeledelek. Lásd BODRI Ferenc: Egy arcél József Attila környezetéből. [Balogh Vilma.] *Magyar Tudomány*, 1999/8. 962–967.

³³ BALOGH Vilma: Babits Mihály: Sziget és Tenger. *Szocializmus*, 1925/12. 494–495.

³⁴ Szini Zoltán: Arról a bizonyos sötét középkorról. *Szocializmus*, 1934/8. 381–382.

³⁵ BRAUN Soma: Babits kísérléte. *Szocializmus*, 1934/6. 284–286.

A fontosabb „kontaktszemélyek” közé tartozik a szociáldemokrata kritikus, szerkesztő, esztéta és publicista *Bresztovszky Ernő* is. 1908 és 1910 között több mint 10 fontos, irodalmi értékű tanulmánya, esszéje jelent meg a *Nyugat* hasábjain, köztük a provokatívan izgalmas, utópisztikus *Művésznymor és művészgőg*,³⁶ valamint a proletár tematikájában is elementárisan „nyugatos” ízű *Éhe a szépnek*.³⁷ Esztétikai témájú tanulmánykötetéről értő módon méltató-vitatkozó kritikát is közölnek.³⁸ 1910–1911-ben azonban törés következett be a *Nyugat* és Bresztovszky kapcsolatában (is). Összefüggésben a belpolitikai erjedéssel, láthatóan kiéleződtek a második reformnemzedék belső vitái, kezdtek élesebben elkülönülni a különböző társadalmi és esztétikai paradigmák, illetve szcenáriók, s megjelent köztük a radikális avantgárd is. Ez az az év, amikor Lukács György megírja híres képzőművészet-esztétikai esszéjét,³⁹ viszonya neki is feszültté válik a *Nyugattal* és Babitscsal, publikációi megritkulnak. Másfelől szintén mind többen kezdik bírálni a *Nyugat* – úgymond – befelé fordulását, radikalizmusának tompulását. Nos, ekkor csatlakozik ehhez a bíráló kórushoz a korábban nyugatos Bresztovszky is.⁴⁰

Tanulmányában a *Nyugathoz* kötődő 20 író könyveiből kibontakozó világ- és művészetszemléletet elemzi és bírálja – illetve azt, amit ebből ő maga (re)konstruált. Előljáróban Kunfi fentiekben idézett érveléséhez hasonlóan – ha nem is olyan plasztikusan – interpretálja a társadalmi változások, az értük folyó küzdelem, valamint a művészi és ízlésbeli modernség, „a társadalmi és a művészeti haladás” összefüggését, egymásra hatását. „Ha új művészetet teremtettem: végeztem munkát a szociális megújulás terén is. A művészetalkotás szerves része a társadalmi munkának akkor is, ha nem akar az lenni, ha levegőben lógó *l'art pour l'art*-okoskodással mindenén kívül vagy pláne felülállónak tartja magát. És éppen ezért a megállapításért íródott meg ez az őszinte értékeléssel kezdődő megrovási kaland: a *Nyugat* nem akarja ismerni azt a szociális szerepet, amelyet játszik. Öntudatlan. Valami indifferentizmus van benne az étellel, a társadalom életével szemben. Amilyen igaztalan a Rákosiék [a Rákosi Jenő vezette jobboldali-konzervatív kampány] kritikája, amely egyenesen hazaárulással vádolja meg, olyan szomorúan igaz, hogy az

³⁶ BRESZTOVSZKY Ernő: *Művésznymor és művészgőg*. *Nyugat*, 1908/24. II. k. 466–473.

³⁷ BRESZTOVSZKY Ernő: *Éhe a szépnek*. *Nyugat*, 1909/5. I. k. 264–268.

³⁸ FEKETE Miklós: Bresztovszky Ernő: *Művésznymor és művészgőg*. *Nyugat*, 1911/8. I. k. 801–803.

³⁹ LUKÁCS György: *Az utak elváltak*. *Nyugat*, 1910/3. I. k. 190–193. In: LUKÁCS György: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. Gondolat, Budapest, 1970. 62–67.

⁴⁰ BRESZTOVSZKY Ernő: A „Nyugat” és kiadványai. *Szocializmus*, 1909–1910/4. 187–189. In: JEMNITZ János–SCHLETT István (szerk.): i. m. 436–439.

irodalom ilyen önmagáért művelése egyértékű a közömbösségből eredő társadalmi nihilizmussal.”

A prózaírók, köztük Móricz Zsigmond köteteinek érzékeny életanyagát is magasra értékeli, de az összkép, „a Nyugat közhangulata” Bresztovszky szerint a művészet öncélúságának, abszolút voltának gőgös hi-tére vall. „A *Nyugat* emberei csupa modern fő, akik közül nem egyet s éppen a vezető egyéniségeket joggal és örömmel vallhat magáénak az a fajta szocialista világnézet, amely találón az angol fabianus-társaságban fejeződik ki legpregnansabbul. A szociális érzék sem az egyénekből hiány-zik, az egyesek szeme lát: csak a lapnak a programja a társadalmi indif-ferentizmus.” Bresztovszky csípősen bírálja Osvát Ernő ama szerkesz-tői szempontját, hogy mindegy a téma, csak az irodalmi színvonal számít: „...a művész, főként ha író, de elsősorban egy irodalmi úttörésre vállal-kozó írócsoport nem engedheti meg magának a *társadalmi öntudatlan-ság* passzióját munka közben.” Bresztovszky belebonyolódik saját pre-koncepciójába, hiszen folyamatosan összekeveri az alkotások társadalmi üzenetét és a folyóirat szerkesztési elveit, olykor a műveket minősíti így: „*atelier*-világításban készülnek”. Eszme-, irodalom- és művelődéstörté-neti távlatból felettébb igazságtalan ez, még ha érthető is az MSZDP ér-telmiségi elitjének felfokozott elvárása: ...az irodalomnak, annak az új irodalomnak, amelyben idestova diktátorrá válik, lenne érdeke, hogy nemcsak személyenként éreznék szerkesztői és írói az irodalmi és társadal-mi haladás szervi összefüggését, hanem együttesen, a csoport *ensemble*-jában is kifejezésre juttatnák.”

Nem a legdurvább hang ez a két folyóirat vitájában; inkább értelmi-ségi hivatástudatok, esztétikai kánonok és irodalmi paradigmák szem-besülése, ugyanakkor mégis csak joggal hívta ki Ignotus briliáns vála-szát, amely egy lendülettel a *Népszavában* megjelent, a *Nyugatot* hitehagyással és leromlással vádoló írásokra is reagál.⁴¹ Talán ez a penge-váltás, Ignotus elméleti-bölcséleti igényű, ugyanakkor szenvedélyes *ars poetica*-ja a két folyóirat és a progresszió két irányzata közötti vita legigé-nyesebb dokumentuma. A *Tünetekről* meglehetősen sokat írtak az el-múlt közel egy évszázadban, legutóbb Angyalosi Gergely idézte hosszan és interpretálta találóan – a *művészi és a politikai szabadságharc össze-függésének nyugatos felfogását* elemezve.⁴² Roppant érdekes: Ignotus

⁴¹ IGNOTUS: *Tünetek. Nyugat*, 1911/20. II. k. 683–686. In: KENYERES Zoltán (szerk.): *Nyugat 1908–1929. Válo-gatás. Viták. programok, kritikák.* Szépirodalmi, Budapest, 1988. 114–116. Ugyanebben a számban Gellért Oszkár is hozzászól e vitához: Babits, a költő és Bresztovszky, a kritikusa. *Nyugat*, 1911/20. II. k. 686.

⁴² ANGALOSI Gergely: A politika mint az irodalom tapasztalata. Ignotus és a politika. *Alföld*, 2008/6. 61–67.

a maga archaizáló stílusában a *szociáldemokrácia értékelveire is hivatkozik*, amikor megvédi a művészet tematikai és stiláris szabadságát, autonómiáját, azt, hogy az írónak ne kelljen politizálnia, ha nem akar, s hogy éppen ez a *szabadság* politikája. Úgy látja, hogy csakis ennek a liberális szerkesztői felfogásnak a fedezetével, az irodalmi tökély elvárásának stratégiájával lehet végigharcolni az általa is támogatott társadalmi-politikai szabadságküzdelmeket:

„Ami már most a *Nyugatot*, hitehagyásának s leromlásának egyéb tüneteit illeti: mondhatnám, hogy az a magának élő költészet vagy akadémiaibb felfogás, mit nagyszerű elvek mögül kicsinyes barbárság vet elene vádul: csak egy sarka a *Nyugat*nak. Ha jó politikai bizonyítványra pályáznánk, rámutathatnék arra is, hogy amely mértékben mind többfelé terjed e szemle érdeklődése, annyival jobban hajlik balfelé. [...] Eszem ágában sincs a magunk ítéletét s művészbárataink értékét megaláznom azzal, hogy kiállok érte, hogy megmagyarázom, hogy türelmi bárcát könyörgök számára. Bánt, hogy Ady Endrét költői és felforgatói korszakosságának velünk való összeforrottságaért velünk szemben való pártfogoltatás bántása éri. Meglep a kultúraellenesség, mely nem büszke velünk együtt, hogy Babits Mihály az ő nemes művészete s mély ítélete remekeit a *Nyugat*ban viszi a nemzet elé. De én nem játszom ki egyiket a másik ellen, egyáltalában nem teszek osztályt egyformában becsült sok művész társunk közt, s nem játszom a vádkomédiával szemben azt a védkomédiát, hogy komédiázott vádakkal mint vádakkal számoljak le. Csak mert a szocializmus nevében is vegyül hang e lármába: azért kell szokásunk ellen mégis megállnom, hogy figyelmeztessen szocialista barátaimat, mennyire csupán tanulniok szabadna ellenfeleiktől, de mily végzetes volna, ha hozzájuk betegednének.

A *Nyugat*[nál] semmiféle politika iránt nem kereskedhetik senki – ha igaz is, hogy a *Nyugat* radikális újságnak indult, sőt az az igazság, hogy ma még radikálisabb, mint elejével volt. Mert ez – most figyeljen az inkvizíció, ebből tán máglyát rakhat alá – ez véletlenség volt, azaz hogy éppen nem volt véletlen. Véletlenség volt annyiban, hogy a *Nyugat* nem főképpen politikai célokkal nem főképpen politikai szolgálatokra alakult, hanem művészekre, a művészetnek a politika tolokodásától való szabadsága kiküzdésére és megtartására. De éppen nem volt, nem is lehet véletlenség azért, mert egyfelől a szabadságharcok éppúgy összefüggenek egymással, mint a reakciók, s mert, másfelől, mikor a *Nyugat* a szabad művészet számára követelt és vívott ki jogot, természetes menedéke lett azoknak, kiket a ma mondanivalói izgatnak, saját helyzetük sugalmaz, a feltörekvő gondolatok érdekelnek. A *Nyugat* valóban radikális újság,

igen határozott társadalmi irányú – de éppen azért, mert nem szab írói elé egyéb kötelességet, mint hogy tudjanak írni, és ami ezzel egyet jelent, szabadon írjanak hitük szerint. Sohasem engedte, hogy programokkal, hagyományokkal, tekintélyekkel vagy bárminő szent eszmékre való hivatkozással fogják be vagy igazítsák a költő száját – s e törekvése egybeesik a politikai radikalizmusával, még inkább a szociáldemokráciáéval, melynek jogossága áll vagy bukik a mértékkel, amennyire szabadságot tud biztosítani minden egyéniségnek. Mikor a politika dühe s a beérkezettek féltékenysége a nemzet, az erkölcs s az értelem nevében akarta Ady Endrébe belefojtani a szót, s mikor semmivel nem tudván már útját állani hódításának, darabonthajszával próbálta a hódolatot elterelni tőle: nemcsak a *Nyugat*, de a koalíciós *Magyar Hírlap* is talált volt módot, hogy ne csak művészi, de a politikai meggyőződésnek szabadságát is megvédje a politika tolakodása ellen. Nemcsak a *Nyugat*nak, de a radikalizmusnak s kivált a szociáldemokráciának hivatottsági próbája, tud-e és akar-e ugyanígy és minden körülmények közt s bárkinek kárára vagy hasznára ezért a szabadságért is helytállani. [...]

Én nem mondom, mert nem látom, hogy az a szociális vágyakozás, melyben való találkozásuk annyi értékes férfúval hozott barátságba, valahol hibás, hamis vagy fogyatékos volna. De aki azt látja, hogy megmutatkozik egy művészeti irány, mely szeret elfordulni attól, amit mi életnek szeretünk nevezni, vagy mutatkoznak nagy művészek, kik elfordulnak attól, amit mi kívánatosnak hirdetünk: akkor valóban struccpolitikát követ, aki rájuk vet, hogy ők nem igazi művészek, ahelyett, hogy magára vetne, hogy nem találta meg, szent igazával, az ő szent meggyőződéséhez a hidat.

Jól elkülönböttem én itt a *Nyugattól*, mely főképp művészi újság, a *Népszavát* és, mondjuk, a *Szocializmust*, melyek politikai, tudományos és társadalmi pártlapok. Ezek, ha s amennyiben művészi munkákat tesznek közzé, helyes és természetes, ha csakis nézeteket, mégpedig szocialista nézeteket vallóknak adják meg a szólás jogát. Ha propagandás könyvtárat indítának, senki nem vehetné tőlük rossz néven, ha a klasszikusok sorát nem nyitnák meg Dantéval, aki katolikus, Goethével, aki közömbös és Shelleyvel, aki magának élő. De jaj volna a szocializmusnak, ha az következne belőle, hogy Dante, Goethe és Shelley nem költő és indexre kell tenni – s jaj volna a magyar szocializmusnak, ha a maga ható területén akarna olyasmit tanítani, ami ellenkezik a szocializmus leglelkével. Távol áll tőlem, hogy én is denunciáskodjam, de mikor a szocializmus nevében ütnek költőkké vagy akarnak elütni a költészettől költőket, meg kell mondanom, hogy ez a gondolatmenet szocialista gondolatmenetnek ijesztő. [...]

Ami a *Nyugat*nak bárminő művész művészetével szemben való álláspontját illeti, az természet szerint adódik a *Nyugat* abbeli rendeltetéséből, hogy szabadságot szerezzen és menedéket adjon a művészetnek. Ami pedig egy-egy művészembernek konzervatív hitvallását illeti, arra a magunk és gondolom, mindnyájunk meggyőződése és iránya gyanánt is idézhetem újra a kegyelemből jó fiúnak elismert Hatvany Lajos felsőhajtását: bár akadna itt Magyarországon Lemaître-ünk, Vogüe-énk, Barrès-ünk, hogy megnyithatnók előtte hasábjainkat, hogy gyönyörködhetnénk benne és ízekre szedhetnők! Mi a politikába való belefogultságnak azt a vádját, hogy nem vagyunk elég radikálisak s a sokasággal érzők, épp oly nevetve vesszük, mint egy nem is tehetségtelen fiatal tudományos és esztétacsoportnak abbeli gőgös kifogását, hogy nem vagyunk elég mélyek, nem vagyunk elég tudományosak, hogy léhák, hatásvadászok s a sokasággal kacérkodók vagyunk. Egyfelől exkluzívtságot vetnek szemünkre s konzervatívtságra való belezárkózást, másfelől mindennel megalkuvó cinikus szkepszist. Sem egyik váddal nem törődünk, sem a másikkal – s mint ahogy eddig is akárhányszor megtörtént, ezentúl sem lesz benne hiányosság, hogy ha valamelyik vádaskodó elégedetlen s lóhátról ítélő vérbíró épkezláb dolgot ír: a *Nyugat* minden személyes elfogultság nélkül segítsen a közönség elé vinni, s megvédje a rosszakarat vagy a barbárság ellen. Nem dicsekszem ezzel, mert ez a mi létjogosultságunk, sőt, amit Bresztovszky oly rossz néven vesz, ebből élünk. Abból élünk, aminek élünk – s nem szocialista, aki ezt nem tiszteli.”⁴³

Ignotus pazar érvelése annál is figyelemre méltóbb, mivel Bresztovszkyval vitatkozva magukat a szocialistákat, „barátaikat”, illetve a *Népszava* és a *Szocializmus* vállalt profilját is védi. Együttal személyes hitellel fogalmazza meg a második reformnemzedék közös platformját, a társadalmi radikalizmus és a művészi szabadság egymásra utaltságát. Érveket szolgáltat ugyanakkor ahhoz az állásponthoz is, amelyet egyébként maga Bresztovszky, a *Népszava* és a *Szocializmus* számos publicistája, valamint a kor más baloldali kritikusi, köztük Szabó Ervin is megfogalmaztak Ady és a modern írók védelmében, s általában a szocialista világkép és a művészi teljesítmény viszonyáról. Az ignotusi érvelésnek van egy fontos művészetbölcseleti rétege is: az összefüggés egyrésztől tehetség, esztétikai érték, formateremtő erő, másrésztől világkép, szemléleti elkötelezettség, valóság-ihlet között (az 1930-as évek baloldali terminológiája szerint: „*tendencia vagy pártosság*” között is) – a 20. századi nemzetközi és magyar művészetelméleti, irodalom-közéleti vitáknak is az egyik fő di-

⁴³ IGNOTUS: Tünetek. *Nyugat*, 1911/20.

lemmájává vált. Kassák Lajos, Lukács György, Veres Péter, Fejtő Ferenc, József Attila, Bálint György két világháború közötti írásaiban⁴⁴ csakúgy, mint – *mutatis mutandis* – a mostani századforduló körül kibontakozott s József Attila ürügyén kiéleződött úgynevezett referenciavitában.⁴⁵

A vita után – Ignotus kéznyújtása ellenére – Bresztovszkytól mégsem jelent meg több írás a *Nyugat*-ban. Hogy ki, illetve mi miatt, nem tudhatni. Vajon ő nem próbálkozott vagy az irodalmi folyóirat szerkesztői ítélték közölhetetlennek írásait, netán (Ignotus szerkesztői *ars poeticája* ellenére) eleve elhárították közlését? Neve egyszer mégis feltűnt e hasábkon: mozgalmár-literátor társa, a *Szocializmus* szerkesztője búcsúztatta el őt tiszteességgel az Ignotus nevét a címlapon még feltüntető, de szerkesztőként Babits Mihály és Osvát Ernő által jegyzett *Nyugat*-ban.⁴⁶ Szép példája ez a két, egymással vitatkozó folyóirat közötti szolidaritásnak, értéktiszteletnek. Várnai Dániel egyébként, aki „civilben” az 1920-as évtized elején szerkesztette a *Szocializmust*, néhány más, főleg politikai tárgyú cikkel is szerepelt a *Nyugat* hasábjain.

Az úgynevezett Hatvany-kérdés

Miközben a szakszerű irodalom- és kritikátörténet a 20. század legtöbb személyiségének megítélésében valamiféle megértő (ha nem is apologetikus) narratíva megfogalmazására, sőt elfogadtatására törekszik – bár nagy számban vannak újdondász előítéletek, kirekesztések és historizálások –, Hatvany Lajos kritikusi és irodalom-közéleti megítélésében egyelőre még a polarizáló minősítések dominálnak. Munkásságának szisztematikus földolgozása is várat magára. Nagy Sz. Péter kismonográfiája csak a kérdések nyílt felvetéséig és valamiféle pályakép-

⁴⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő: „Szétterült ütem hálója”. Hang és szöveg poétikája: a későmodern korszakküszöb József Attila költészetében. In: KABDEBŐ Lóránt–KULCSÁR SZABÓ Ernő–KULCSÁR SZABÓ Zoltán–MENYHÉRT Anna (szerk.): *Tanulmányok József Attiláról. Újraolvasó*. Anonymus, Budapest, 2001. 15–41.; VERES András: A referencia védelmében. In: uő (szerk.): *Az irodalomtörténet esélye*. Gondolat, Budapest, 2004. 152–160.; A József Attila-kutatás dilemmái. Tverdota György, Lengyel András, Szigeti Lajos Sándor, Valachi Anna, Szőke György, Beney Zsuzsa, N. Horváth Béla és mások tanulmányai, cikkei. *Forrás*, 2003/12.; TAKÁTS József: A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat”. *Jelenkor*, 2004/11. 1165–1177. In: TAKÁTS József: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Kijárat, Budapest, 2007. 326–351.; PRÁGAI Tamás (szerk.): „Mint gondolatjel, vízszintes a tested”. *Tanulmányok József Attiláról*. Kortárs folyóirat? Mindentudás Egyeteme, Budapest, 2005. Az egész vitaláncolatot bemutatom: AGÁRDI Péter: *József Attila, a közös ihlet. Egy irodalmi centenárius tükre és anatómiája*. Napvilág, Budapest, 2010.

⁴⁶ VÁRNAI Dániel: Bresztovszky Ernő. *Nyugat*, 1922/5. 265–266.

előmunkálatig jutott el,⁴⁷ a két világháború közötti német nyelvű európai sajtó hasábjain pedig kiadatlanul, sőt kielemezetlenül „hever” terjedelmes életművének egy fontos része. A „citoyen báró”, ahogy monográfusa találóan jellemezte, maradandóan beírta nevét a magyar kultúrtörténetbe, s nem pusztán mecénásként, szépíróként és harcos polgári radikális publicistaként, hanem éppen a legnagyobbak, Petőfi, Ady és József Attila értő – ha nem is szintetizáló érvényű – szövegelemzőjeként és örökségvédőjeként. A *Nyugat* hőskorának meghatározó egyénisége ő: a szellemi kör egyik alapítója, író és szervező; szerkesztési elképzelései azonban eltértek, sőt élesen konfrontálódtak Osvát Ernőével (s részben Ignotuséval is). Hatvany úgy érezte, hogy az 1920 utáni *Nyugat* szerkesztéspolitikája, Babits világképe és kultúrpolitikai gyakorlata, a *Baumgarten Alapítvány* működése lényegében megtagadása annak a szellemiségnek, értelmiségi attitűdnek, amely a *Nyugat* első évtizedét az ő aktív közreműködésével jellemezte. Arról nem is beszélve, hogy volt benne megannyi személyes indulat is Babitscal szemben, például amiatt, hogy nem közölte a *Nyugatban* az emigrációból küldött cikkeit.⁴⁸ Eközben a Horthy-Magyarország viszont nem tudta megbocsátani Hatvany-nak, hogy részt vett a második reformnemzedék munkájában és Károlyi Mihály mellett a polgári demokratikus forradalomban. 1919 után menekülnie kellett hazájából, annál is inkább, mivel itthon – a bécsi *Jövőben* publikált éles cikkei miatt – súlyos börtönbüntetés várt volna rá „a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló büntett” címen. Emigrációjában, az 1920-as években Hatvany tehát elárultnak tudhatta magát, miközben a hazai és a külföldi antiszemitizmus szellemi és egyre inkább testközei fenyegetése is fokozottan érzékennyé tette. Két oldalról is kitagadva érezhette magát a nemzetből és a nemzeti kultúrából, amelyért pedig intellektuálisan és mecénásként is annyit tett.

A *Nyugatban* Hatvany már csak az 1920-as évek elején szerepel néhány, Adyról szóló írással, egy Kossuth és Széchenyi viszonyáról írott könyv recenziójával, továbbá 1927-ben *Gyulus* című, készülő regényének egy részletével (*Tóni bá*). Hogy ki kivel nem volt szolidáris, most ne fesze-gessük; Hatvany-nak fórumot, nyilvánosságot a *Nyugat* helyett a polgári

⁴⁷ Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Balassi, Budapest, 1993; Lásd még Rozsics István bibliográfiai összeállítását Hatvany magyar nyelvű munkásságáról. In: HATVANY Lajos: *Harcoló betűk. Irodalmi tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 1981. 451–515.

⁴⁸ A Hatvany–Babits-viszony mélyrétegeibe – mint a modernizáció belső vitájába is – a *Timár Virgil fia* című regény kapcsán FINTA Gábor engedett bepillantást 2008. november 6-i piliscsabai előadásával. Kettejük viszonyáról legújabban lásd még: SIPOS Lajos: Babits és a Nyugat. Hovanyecz László interjúja. *Tekintet*, 2008/4. 110–116.

liberális és radikális, valamint a baloldali politikai lapok biztosítottak (A *Toll*, *Újság*, *Népszava*, *Korunk*, *Szocializmus* stb.), ezekben vívta meg nagy szellemi csatáit – gyakran álnéven. A *Szocializmus*ban, amelynek Illyés Gyula furcsa „rágalmával” szemben⁴⁹ egyáltalán nem volt irodalmi rovatvezetője, négy írása jelent meg. Az első egy politikai életrajz recenziója,⁵⁰ a másik egy, az elüzletiesedett kapitalista újságírást bíráló esszéje,⁵¹ de a két igazán jelentős tanulmány tárgya Ady, az Ady körüli ideológiák, irodalompolitikai és kritikai vitákhoz szólt hozzá szenvedélyesen, a jobboldali kisajátítási törekvésekkel polemizált.⁵² Itt volt igazából elemében.

Már emigrációjában, de még inkább 1927-es hazatérése utáni írásaiban több fronton indított történelemszemléleti és irodalompublicisztikai küzdelmet. Egyrészt a konzervatív, keresztény-nemzeti kurzus ideológiája és intézményes kultúrpolitikája, például Szekfű Gyula nézetei ellen érvelt; másrészt fellépett a népi írói mozgalom soraiban tapasztalható radikálisan népies és antiszemita felfogás ellen; harmadrészt harciasan védte a „rég” *Nyugat* és Ady emlékét, örökségét, s bírálta Babits szerkesztői és kurátori „árulásait”, „megalkuvásait”. Hatvany briliáns debatter volt, s ezt ugyanúgy nem bocsátották meg neki, ahogy a vagyonát sem, amelynek fedezetével pedig másokat – például József Attilát – önzetlenül támogatott. Kétségtelenül voltak egyoldalú, polemikus túlzásai, történelmi elrajzolásai, sértett kirohanásai – ám vitapartnereinek, például Németh Lászlónak nem kevésbé. Kultúrtörténeti, erkölcsi és irodalomszociológiai perspektívából azonban mégiscsak ő képviselte a két világháború között hitelesen azt a szellemi kört, amely a századelő polgári demokratikus, radikális, szociáldemokrata irányzatainak kulturális és politikai szövetségét testesítette meg. Csakhogy ez a szövetség a Horthy-korszakban – számos okból, sokak kényszerű emigrációja miatt is – meggyengült, a progresszió fragmentálódott, s a mégoly ellenzéki szellemű *Baumgarten Alapítvány* működtetésének a klebelsbergi kultúrpolitikával való bizonyos fokú kiegyezés lett az előfeltétele. Ezt ugyanúgy nem kellett hogy megértse s főleg elfogadjá a radikális Hatvany, ahogy az 1921. végi titkos Bethlen–Peyer-paktumot is csak történelmi távlatból lehet reálisan megítélni: nem „ingyen”, de mégiscsak legális működési, sőt fejlőd-

⁴⁹ ILLYÉS Gyula: Jó alkalom. *Nyugat*, 1937/12. II. k. 473–474.; illetve válaszul: Ízléstelen és durva. *Szocializmus*, 1937/12. 560.

⁵⁰ HATVANY Lajos: Igazság és valóság. (Olden, Rudolf: Hindenburg.) *Szocializmus*, 1935/9. 419–420.

⁵¹ HATVANY Lajos: Diktatúrák irodalom. *Szocializmus*, 1937/9–10. 452–454.

⁵² HATVANY Lajos: Ady körül. *Szocializmus*, 1936/9. 409–420. In: HATVANY Lajos: *Ady*. Szépirodalmi, Budapest, 1974. 697–714.; illetve: Ady, Tisza, Szekfű – vagy a megtévesztés tudománya. *Szocializmus*, 1938/1. 15–24. In: id. kötet 733–753.

dési lehetőséget biztosított a szociáldemokrata pártnak és a hozzá kapcsolódó mozgalmaknak, kulturális intézményeknek.

A kulturális élet kompromisszumai ott és akkor sem örök időkre szóltak, mindkét oldalról feszegették a kereteit, igyekeztek túllépni rajtuk; mindazonáltal praktikus eredményeik sem teszik eleve jogtalanná, indokolatlaná a velük szemben megfogalmazott értelmiségi vagy közéleti kritikát. Hatvany számonkérő hangvétele erkölcsi figyelmeztetőként, de egyre anakronisztikusabban hatott. Ugyanakkor a Babits irányította *Nyugat* és *Baumgarten Alapítvány* működési elvei, ellentmondásai, konfliktusai nem csupán a szituációs kényszerekre vezethetők vissza, hiszen szerepet játszott bennük Babitsnak és szerkesztőtársainak a „depolitizáló” szándéka és a konzervatív szellemi élet értékes alkotói felé való hídépítés őszinte törekvése is. Ezért sem vonhatjuk meg a korabeli vitapartnerektől érvelésük legitimitását, főleg, ha számos konkrét kérdésben tény szerint igazuk is lett.

Hatvany Lajos nehézfegyverzettel és csípős iróniával védi meg Ady politikai radikalizmusát és száll szembe azzal a – nyugatosok egy részét is jellemző – felfogással, amely avított-romantikus életművé fokozza le Adyét, továbbá azzal a kísérlettel, amely „a korszellemnek megfelelően” antiszemitává igyekszik átfesteni őt. Miközben továbbra is méltatja Babits lírai és szellemi értékeit, szenvedélyesen bírálja szerkesztői és gondolkodói humanizmusának (szerinte) egyre ezoterikusabb irányát, megaluvását, s főleg azt, hogy közölni engedte Hevesi András nyeglének mondott Ady-kritikáját.⁵³ Hetvennégy évvel később újraolvasva Hevesi cikkét, szinte alig értjük Hatvany indulatát, hiszen Hevesi, a maga könnyed és Hatvany nemzedékéhez képest kétségtelenül frivol stílusában, de nagyon is kiáll Ady eszméi, a szabadelvűség, a demokratizálás eszméje és a régi *Nyugat* mellett, sőt vitába száll az Ady-kötetet szerkesztő Féja Géza több tételével is. Az pedig, hogy rossz jósnak minősíti Adyt, éppen nem ellene, hanem ama korszellem ellen szólt, amellyel Hatvany is perben állt: „A huszadik század első éveiben megindult Magyarországon egy folyamat, nem mindig világosan, de erőteljesen tapogatózótt egy embertípus, amely megállt fejlődésében, félben maradt és ma már csak régmúlt szökevényei és talán nem sokkal kevésbé rezignált mártirjai járnak-kelnek köröttünk. A cikkek fény- és árny-elosztását, hangsúlyait egy emberöltő történelme lényegesen megváltoztatta; ami Ady korában baljóslatú háttér, fenyegető veszedelem volt, aggasztó, de féken tartott erők morajlása, azóta előtérbe lépett, a kor vezető eszméjévé vált.”

⁵³ HEVESI András: Jóslatok Magyarországról. Ady Endre cikkeinek gyűjteménye. *Nyugat*, 1936/7. II. k. 46–47.

Érthető, ha Hatvany az Adyt lekezelő írások olvastán és a régi, „bátrabb” *Nyugat* iránti elkötelezettségében a szelíd, többfelé vágó iróniát is gúnyként olvasta. Ámde Hevesi cikkében meg kellett volna látnia az új, fiatal írónemzedék tiszteletét is az első generáció bátorsága és radikalizmusa iránt. Emellett fölösleges volt belekötnie abba, hogy Hevesi állítólag mesterséges ellentétet konstruál Ady antikapitalizmusa, a pénz elleni lírai átkai és a privát *én* mohó gyönyör vágya között. Hatvany – liberális polgár létére – valamiféle vulgármaterialista tökeellenességgel érvelve igyekszik védeni a költőt, miközben persze lényegi felismeréseket is tudatosít: „Mintha bizony Ady az élet adta élvezeteket átkozná és nem inkább azt a társadalmi rendet, mely az ő helyes vagy helytelen, de mindenesetre kivallott és *ki-dal-lott* meggyőződése szerint igaztalan kiválasztódás alapján csak egyetlen kiváltságos kisebbségnek kínálja a pénzen kapható gyönyörűségeket? Hevesi lehet mégoly polgári érzésű, ezért a művelt burzsoának tisztában kellene vele lennie, hogy a szocializmus nem jelent életlemondást, hanem épp ellenkezőleg, minél több életlehetőség követelését. Feltéve természetesen, hogy valaki, mint Ady Endre, a maga önző követelését összeköti az élet örömeiből kitagadottak követelésével. Természetes, hogy a költő szocializmusa nem tételes marxizmus. Ezért még tudatlansággal sem menthető tiszteletlenség akár rossz idegű intellektüelnek, akár enyhe pozórnek feltüntetni a kapitalizmussal véresen komoly, tragikus küzdelmet vívó Ady Endrét.”

Kizárt dolog, hogy Hatvany a rendszerkritikus *Szocializmus*, illetve szerkesztője direkt politikai megrendelését foglalta volna itt írásba, hiszen a folyóirat hasábjain (például Fejtő Ferenc írásaiban) az alkotói szubjektivitás, a „hétköznapi” erkölcs és a költői világgép viszonyáról a Hatvany által megfogalmazottnál árnyaltabb, mélyebb esztétikai, irodalomelméleti írások is napvilágot láttak. De szinte prófétai dühű antikapitalista írása kétségtelenül „jól jött” Mónus Illés nyíltan baloldali folyóiratának, hiszen – túl az alapjában társadalompolitikai és elméleti profil műfaji, tematikai követelményein – Adyt Hatvany hozzákapcsolta a kapitalizmus bírálatahoz és a szocializmushoz, illetve ezeket az ideológiai alakzatokat, előfeltevéseket és narratívákat a nagy költővel hitelesítette, hogy azután a *Nyugatot* és a szerkesztő Babitsot is bírálhassa. Hatvany számára természetesen nem Hevesi András (vagy az „Ady-revíziót” 1929-ben elindító Kosztolányi Dezső) volt a fő vitapartner, hanem a *Három nemzedék* Szekfű Gyulájának Ady-képe – és joggal. Ez az Adyt, úgymond, léha, könnyelmű privát élete felől ábrázoló, a „fajmagyar lelkét a szocialistáknak és a zsidóknak eladó költő”-vé elrajzoló bűnbakképzés még Szekfű finomabb modorában is hamis és ideologikus

volt.⁵⁴ Holott – érvelt Szekfűvel szemben Hatvany – „Ady mint magán-ember lehetett bármily gyöngé és esendő – s az úgynevezett lovagias kódex értelmében lehetett bármilyen elítélendő –, mint író, mint nyilvános szereplő nem csupán kivételes esztétikai, hanem abban a harcban, amelyet Ady kortársai vívtak Tisza ellen, rendkívül etikus erőt is jelentett.”

Hevesi András kapcsán ugyanakkor általánosító igénnyel bírálta Hatvany a konzervativizmussal szembeni másik pólust, a *felszínes nyugatosságot*, a külsődleges, sznob urbánusságot, az „esztétagyengességet”, a modernség félművelt képviselését: „...a felkészültség nem ér egy fabatkát [sem], ha az ember nyugatról nem hoz haza egyebet, csak egy-egy mondat vagy cikk jó megfogalmazásával szemben való ellenállási képtelenséget.”⁵⁵ Az igaz, hangoztatta Hatvany, hogy Ady bírálta a liberális kor illúzióit, tévedéseit, de – szemben a Szekfű-féle értelmezéssel és a „népies-faji” kisajátító interpretációkkal – nem azért volt *a liberalizmus kritikusa*, hogy „szabadelvű illúziók helyett retrográd, reakciós valóságot, hanem igenis azért, hogy ez illuzórikus szabadelvűség helyett haladó, liberális és demokratikus, sőt mi több, merészen radikális és szociális szabadelvűséget követeljen”.⁵⁶ A 21. század elején sem tanulságok nélküliek e sorok; itt Hatvanynak történelmi távlatból igaza lehetett. S abban még inkább, ahogy a privát életet és a költőileg hitelesített világképet szerinte nemcsak Adynál, hanem a magyar irodalom más nagyjainál is meg kell különböztetni, elválasztani egymástól. Az más kérdés, hogy ott megint megnyomja tollát, elrajzolja a valóságot, amikor azt írja, hogy „ebbe az igaztalan ítéletbe belenyugszanak a Szekfűvel egyetértő *Nyugat* vénei”.

Tudjuk: a „kettészakadt irodalom” konzervatív ernyő alatti újraegyesítési kísérlete nem sikerült, döntően elsősorban Babits minőségérzéke és humanizmusa okán; a kultúrpolitikai dialógus tehát nem fogadtatta el Babitscsal Szekfű Ady-képét. Bizonyítható ez számos, Ady mellett kiálló Babits-írással, valamint az 1939-es, Szekfű szerkesztette *Mi a magyar?* című kötetben⁵⁷ vállalt jelenlétével. Babits kései, „harcosabb” polemikus esszéit és költeményeit a hazai progresszív polgári humanizmus és antifasizmus maradandó örökségeként olvashatja az utókor. Szekfű valóban torz húszas évek eleji Ady-képe, ha a *Három nemzedék* bővített kiadásában újra megjelent is a harmincas évek közepén, valójában

⁵⁴ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. [Reprint kiadás Glatz Ferenc bevezető tanulmányával.] ÁKV–Maecenas, Budapest, 1989. 362–377.

⁵⁵ HATVANY Lajos: *Ady*. Szépirodalmi, Budapest, 1974. 705–706.

⁵⁶ Uo. 742.

⁵⁷ SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939. Reprint kiadás: Helikon, Budapest, 1992.

1918–1920 traumáinak és a kurzus történész-főszereplője egykori ideológusi ambíciójának a terméke. A „Trianon után” című ötödik könyv gondolatilag számos kérdésben finoman ellenpontozza az újraközölt negyediket, az 1930-as évek végén pedig Szekfű már több ponton korrigálta korábbi önmagát, alakja 1941-re az antifasiszta szellemi ellenállás egyik konzervatív tekintélyévé nemesedett.

Maga a *Szocializmus* is méltányolta Szekfűnek az 1930-as évek derekától – már a *Három nemzedéknek az Ötödik könyv*vel kiegészített, 1934-es kiadásában is – jól érzékelhető eltávolodását a keresztény-nemzeti kurzus hivatalos történész-ideológusi szerepétől. „Sokszor nem értettünk egyet felfogásával, de mindig gondolkoztatott, és nyilvánvaló volt szempontjainak jóhiszeműsége” – írja Mónus Illés, a folyóirat főszerkesztője, némi ellenpontoszásként ugyanabban a számban, amelyikben Hatvany polemikus tanulmányát közölte. Tisztelettel méltatja Szekfű kiállítását a bíróság elé citált falukutatók és más demokratikus törekvések mellett, valamint azt, hogy mekkora szellemi utat tett meg 1919–1920 óta. „Szekfű állásfoglalása a parancsuralmi törekvések, a német befolyás ellen, kiállása a pörbefogott szellem ellen, a mai időkben ritka és rokonszenves jelenség. Fel kell jegyezni és el kell ismerni akkor is, ha egyébként szemléletével és sok-sok munkájával nem értünk egyet.”⁵⁸ Hatvany Lajos éles hangú polémiájához képest és főleg utána ez volt a *Szocializmus* „hivatalos” szerkesztői véleménye, sőt végszava Szekfűről – hiszen 1938 végén be is tiltották a folyóiratot.

Az utókor művelődés-, eszme- és kritikátörténészének természetesen nem kell minden vitakérdésben igazságot szolgáltatnia; épp elég feladat átvilágítani az irodalomszociológiai terepet, az értékrendek és kánonok, valamint a személyi viszonyok korabeli hálóját. Hatvany Lajos ezekben a vitákban nem esztéta volt (ha volt is esztétikai érzéke), hanem irodalmi közíró, akinek polemikus alkatából adódó hevületét kirekesztettség-tudata is fűtötte. Azon kevés magyar írók közé tartozott, akiknek a kényszerű emigráción túl, hazatérvén, komoly börtönbüntetést is el kellett itthon szenvedniük: eredetileg hét évre ítélték, végül kilenc hónapot kellett letöltenie. Annál inkább tiszteletre méltó, ahogy polémiáiban őrizte az induló *Nyugat* radikális értelmiségi körének ethoszát, amelyet okkal – ha nem is reális arányérzékkel – szembesített a húszas–harmincas évek átrendeződő szellemi-irodalmi közviszonyaival. A *Szocializmus* köre pe-

⁵⁸ [Mónus Illés] -s. -s.: Szekfű kiállása. *Szocializmus*, 1938. 1. 51–52. In: JEMNITZ János–SCHLETT István (szerk.): i. m. 323–325.

dig, amely éppen a harmincas évek derekán, Mónus Illés szerkesztése alatt újjult meg, s a korábbi szociáldemokrata politikai belterjességet oldva a tágabb tudományos, irodalmi, művészeti értékek, a népfrontgondolat és az értelmiségi dialógusok fórumává vált,⁵⁹ Hatvany szemében is demonstrálni tudta a korábbiakhoz képest szembetűnő nyitását.

A Mónus-féle *Szocializmus* úgy tudott visszanyúlni a Kunfi Zsigmond szerkesztése alatti saját hőskorához (1906–1918), hogy egyúttal a magyar századelő legjelentősebb orgánumának, a *Nyugat*nak a harmincas évekbelihez képest radikálisabb tradícióját is föl vállalta. Mindemellett Hatvany Lajos vehemens, erős ideológiai-közéleti töltésű, nem tételelesen marxista, hanem a művészi autonómiát és értékrendet, a modernség kánonját „nyugatosan” képviselő, de életszerűen „átpolitizált” és aktualizált irodalomszemlélete egybevágni látszott a *Szocializmus*ban is kibontakozó modernizált baloldali művészetkritikai paradigmával. Azzal a felfogással, amely – a művészet autonómiáját hirdetve – továbbra is fontos, esztétikailag releváns s nem külsődleges szempontnak tekintette a *tökéletes művekben, a megírt alkotásokban hitelesen kifejeződő társadalmi-etikai tartalmakat*, illetve ezek *hatását*. Hatvany jelenlétével tehát a *Szocializmus* felújította és demonstrálta közös nevezőjét a *Nyugattal*, ha elsősorban a korai *Nyugattal* is. A forradalmas szellemű, a szocializmus távlatos értékrendjével összekapcsolt Ady-örökség Hatvany általi felmutatása erősítette a *Szocializmus* mint társadalompolitikai folyóirat modern kulturális arculatát, radikális baloldali identitását és értelmiségi presztízsét. Mónus Illés orgánuma ezáltal frissítette, „pozícionálta” saját intellektuális küzdelmét az eszkálálódó jobboldali, a konzervatív és a fajelmélettel kacérkodó „népies” felfogással, de egyúttal a kortárs *Nyugat* által értelmezett apolitikusságával, esztéticizmusával szemben is.

Kassák kétfrontos harca és közös nevezője

Folytatva a „kontaktszemélyek” és publikációik számbavételét, külön fejezetet érdemel *Kassák Lajos*. Szinte önálló kontinens ő a modern irodalom és a magyar baloldal glóbuszán; szuverenitása és makacssága, költői rangja és termékeny esszéírói-publicisztikai munkássága, az avantgárdból valamiféle letisztult klasszicizmusba áthajló művészete és nem

⁵⁹ Lásd erről egyebek mellett: AGÁRDI Péter: *Kortársunk, Mónus Illés. Metszet az 1930-as évek magyar szellemi életéből*. Gondolat, Budapest, 1992.; továbbá uő: *Torlóddó múlt*. T-Twins, Budapest, 1995. 45–71., 131–137., 180–191.

utolsósorban a körülötte dúló, illetve általa gerjesztett viták azt mutatják: sokfelé nyitott személyiség. A maximális irodalom-közéleti csoportolajalitást, a teljes otthonosságot azonban csak a saját maga szerkesztette folyóiratokban élte meg. Az 1910-es évek második felében *A Tett* és a *Ma* (majd más közegben és már nem is irodalmi főprofilal, 1928 és 1939 között a *Munka*) a *Nyugattól* való elhatárolódás, a hozzá képest markánsabb társadalompolitikai érzékenység és az avantgárd ízlés jegyében határozta meg önmagát, jóllehet Kassák versei 1914-től folyamatosan – ha nem is sűrűn – megjelentek a *Nyugatban*. Az elhatárolódás kölcsönös volt, de az értéktisztelet is. Jól példázza ezt – egyebek mellett – a Babitscsal folytatott 1916-os polémiaja.⁶⁰

Kassák eleinte távolabb állt az MSZDP-től és a *Szocializmustól*, mint a *Nyugattól*: baloldali, szocialista írástudó léte, függetlenségét hirdelve az 1910-es években nem is szerepelt írásával az előbbi hasábjain. Annál kevésbé, mivel az évtized második felében döntően saját folyóiratainak alapításával és szerkesztésével foglalkozott. 1922-től viszont a *Nyugat* mellett, már a *Szocializmusban* (valamint a *Népszavában*) is publikált. Művészetszemléleti írásaiból, kétfrontos vitáiból egyértelműen rekonstruálható, hogy az esztétikum és a világkép relációjáról a *Nyugat* és a *Szocializmus* hasábjain folyó és meg-megújuló eszmecserében sajátos, köztes, bár nem igazságosztó pozíciót foglalt el. Könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik immár Kassák munkásságával.⁶¹ Lehetetlen ideidézni friss megállapításait és egyúttal önálló értelmezésre is ajánlatot tenni; arra sincs mód, hogy párhuzamos szemlélésben mutassam be a két folyóiratban megjelent írásainak eszme- és kritikatorténeti, illetve művészetszociológiai érveit. Elég itt egy vélhetőleg szakszerűtlen, ám tömör „topográfiai” pozicionálás: politikai kérdésekben, valamint a világnézet és az esztétikum viszonyát, az írói hivatás küldetésességét, az alkotások társadalmi referenciáinak megítélését tekintve Kassák a *Nyugathoz* „balrább” állt. A modernség iránti fogékonyságban, a napi és pártpolitikáktól való művészi-írói függetlenség védelme, a művészi szuverenitás és autonómia értelmezése kérdésében viszont – a *Nyugathoz* közeledve –

⁶⁰ BABITS Mihály: *Ma, holnap és irodalom. Nyugat*, 1916. II. k. 328–340.; KASSÁK Lajos: „A rettenetes nagy hamu” alól Babits Mihálynak. Uo. 420–424.; Babits Mihály: *Felelet*. Uo. 424–425. In: Kenyeres Zoltán (szerk.): *Nyugat 1908–1929. Válogatás. Viták, programok, kritikák*. Szépirodalmi, Budapest, 1988. 275–293.

⁶¹ Nem felsorolva a szinte egész kutatói életművét Kassáknak szentelő CSAPLÁR Ferenc publikációit, csak néhány értékes munka a legújabb összegezésekből: ACZÉL Géza: *Kassák Lajos*. Akadémiai, Budapest, 1999; KABDEBŐ Lóránt (szerk.): *Tanulmányok Kassák Lajosról*. Anonymus, Budapest, 2000; STANDEISKY Éva: *Kassák – az ember és a közszereplő*. Gondolat, Budapest, 2007.

Kassák többnyire elhatárolódott a *Szocializmus* és a *Népszava* állásfoglalásaitól, illetve a mögöttük álló „hivatalos” szociáldemokrata véleményektől, normáktól, igényektől.

Ez a pozíció nemcsak az 1919 előtti, hanem a két világháború közötti Kassákot is jellemezte, noha az 1930-as években költészetében, versbeszédében, képzőművészeti felfogásában „letisztulás”, „klasszicizálódás” ment végbe. A messianisztikus szocializmusakarás, az osztályharcos radikalizmus szövegei helyett ekkorra inkább egyfajta világnézeti-etikai baloldaliság vált karakteressé szépírói és esszéista-publicista munkásságában,⁶² ami – paradox módon – mintha egyszerre közelítette volna őt a *Nyugathoz* és a *Szocializmushoz*. Sőt, akarva-akaratlanul, valamiféle szellemi hidat is építgetett közöttük, miközben továbbra is „kétfrontos” vitákat folytatott velük, például a művésziség és a társadalmiság viszonya kérdésében. 1929-ben a *Nyugatban* elsősorban Ignotus (még fenn van a neve a címlapon!) esztétikájával polemizált, mondhatni „balról”,⁶³ pár évvel később viszont már inkább a „pártszocialistákkal”, a doktriner marxistákkal szemben védte a művészet autonómiáját és kreativitását, ha nem is megnevezve, de célozva a két szociáldemokrata pártlap egyes cikkeire.⁶⁴ Mindeközben továbbra is bírálta, elutasította a „polgári művészet” apológiáját, s ennyiben a tanulmányainak otthont adó *Nyugat* domináns szerkesztési elveit is.

A *Nyugatról* a legátfogóbb igényrel saját lapjában, az 1937-es *Munkában* fogalmazta meg tömör, mégis árnyaltan összegező álláspontját: a *Nyugat* első évtizedét feltétlenül magasra értékelte, a második és harmadik évtizedet már inkább bírálva méltatta. Egyúttal – egyszerre belülről, szerzőként és kívülről, konkurensként – világosan jelezte saját pozíciójának módosulásait is ehhez „a ma is legigényesebb, legnagyobb befogadóképességű irodalmi folyóiratunk”-hoz képest.⁶⁵ A *Nyugat*, Kassák szerint, „az első helyen áll, jóllehet ez a hely ma inkább csak a többiekkel viszonylatban, mintsem önmaga múltjával összevetve illeti meg. Nagy részben akadémikus lett anélkül, hogy az akadémia megnyitotta volna előtte a kapuit; beengedi lapjaira a legfiatalabb író- és költőgenerációt anélkül, hogy a továbbfejlődés irányában utat mutatna, és hátvédet képezne a számukra. [...] A felemás, fáradt és reményevesztett korszellem

⁶² Lásd erről legutóbb: STANDEISKY Éva: Az egyensúlykereső Kassák. *Élet és Irodalom*, 2008. december 19. 12.

⁶³ KASSÁK Lajos: A művészet társadalmi produktum. *Nyugat*, 1929/5. I. k. 346–349. Részleges közlése: KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók*. Magvető, Budapest, 1975. 5–11.

⁶⁴ KASSÁK Lajos: »Írástudók«-kal szemben – a kultúra védelmében. *Nyugat*, 1935/6. I. k. 452–467.

⁶⁵ KASSÁK Lajos: A harmincéves Nyugat. *Munka*, 1937/53. In: KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók*. 432–435.

az, ami a *Nyugat* tükrében is megfakítja a színeket és a formákat. Nem jelenti már a múlt határozott tagadását és a jövő bátor előkészítését. De nem tagadta meg magát, ahogyan egyesek vádképpen állítják, csupán körülhatárolódtak lehetőségei. Múltjával és tradícióival kint van a harctéren, de anélkül, hogy maga folytatná a harcot, holott alapítói szemében éppen ez a fáradhatatlan harcosság, a szellem örök baloldalisága⁶⁶ tette szükségessé megjelenését. [...] A forradalom bukása után a *Nyugat* egyedül maradt a porondon. Az új kurzus a múltat mintegy letörölte a tábláról. Meghaltak az irodalmi avantgárdista lapok, meghalt a társadalomtudományok *Huszedik százada* – és miért ne mondanók ki: a *Nyugat*, ha meg is maradt, már nem a nyugati szellem fórumának, hanem a magyar irodalom virágoskertjének nevezte magát. [...] Nem sokkal 1920 után már jelentkezett az újabb korosztály, s ha a nyugatosok védőszárnyai alatt indultak is el, fejlődésük, úgy látszott, szembe fordítja őket mestereikkel. [...] A *Nyugat* helyét, súlyát és irányvonalát nehéz lenne ma pontosan meghatározni. Készséggel elismerjük, hogy még mindig a legnívósabb, legszabadabb levegőjű, legkevésbé opportunistá szépirodalmi folyóiratunk. Nem tartanók illőnek ellene vádaskodni, mikor még hozzá hasonló sem tudott évtizedekig megszületni... Nincs itt még az igazi számonkérés ideje” – fejezi be Kassák az írását.⁶⁷

Hangvétele annál figyelemre méltóbb, mivel az 1920-as évek végén a „szociális világszemlélet” nevében igen élesen bírálta a folyóiratot és a *Baumgarten Alapítványt*,⁶⁸ 1936 elején pedig személyesen is meg kellett élnie egy már-már megalázó konfliktust a Baumgarten-díjjal kapcsolatban.⁶⁹ Idézett 1937-es esszéjében még annak a lehetőségét is fölveti: fordulhat úgy a világ és a magyar kultúra sorsa, hogy „lehet, hogy az egykori jogos számonkérők még több jót tudnak majd a *Nyugat* jávára írni, mint mi, akik szintén csak ide-oda kallódunk napjaink siralomvölgyében”.⁷⁰ Nem a számonkérés, hanem ellenkezőleg, a *Munká*-ban kifejtett álláspont elemzőbb, alaposabb kifejtése és továbbgondolása vezette tollát, amikor 1938-ban Mónus Illés felkérésére *Kortársaim* az

⁶⁶ Ez vélhetőleg utalás Babits híres Baloldal és nyugatosság című esszéjére is. In: BABITS Mihály: *Esszék és tanulmányok*. Szerk.: BELIA György. Szépirodalmi, Budapest, 1978. II. k. 280–285.

⁶⁷ KASSÁK Lajos: A harmincéves *Nyugat*. *Munka*, 1937/53. In: KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók*. 432–435.

⁶⁸ Lásd KASSÁK Lajos: Baumgarten-alapítvány és az írástudók árulása. *Munka*, 1929/5. In: KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók*. 205–208.; A hiányzó kritika – levél Osvát Ernőhöz. *Korunk*, 1927/12. In: KASSÁK Lajos: i. m. 411–417.

⁶⁹ Lásd erről: TÉGLÁS János (szerk.): *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok*. Argumentum, Budapest, 2003. III. k.

⁷⁰ KASSÁK Lajos: A harmincéves *Nyugat*. *Munka*, 1937/53. In: KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók*. 432–435.

irodalomban címmel esszé-sorozatba kezdett a *Szocializmus* hasábjain. A sorozat azonban – magának a folyóiratnak a betiltása miatt is – három rész után sajnos megszakad.⁷¹

Érdekes, tartalmas és persze Kassák saját *ars poétikáját* is tartalmazó írás a sorozat Ady- és a Babits-portréja; számos vitatható, de nem kevés ma is érvényes, illetve újszerűnek ható poétikai konklúziót tartalmaznak, például Babits lírájának realisztikusságáról. A polgári és a szocialista világmépről, a szabadverseny liberalizmusról és 20. századi utóéletéről, az úgynevezett abszolút művészetéről és a polgári művészekről szólva a *Nyugat* is feltűnik Kassák érvelésének horizontján (ha alaposan nem elemzi is). A tervezett sorozat bevezető tanulmányát pedig egyenesen a *szocializmus és művészetének* értelmezésére futtatja ki, és olyan kérdésekre keresi a választ, amelyek évek-évtizedek óta napirenden voltak a *Nyugat* és a baloldali gondolkodók, esztéták, politikusok vitájában (hosszabban is idéztem Ignotusnak a szocialista lapokkal folytatott polémiját). Kassák nyíltan hirdeti a *közösségi világszemlélet* magasabbrendűségét az individualistához képest, s ha nem is tudományos szakszerűségű elméleti-esztétikai argumentációval, hanem az esszéista költő „művészetpolitizálásával”, de figyelemre méltó következtetésekre jut. Megfogalmazza a progresszió pluralista övezetének – benne a *Nyugat*-nak és a *Szocializmus*-nak – a lehetséges *közös etikai nevezőjét*. A 21. század elején, annyi világmegszármazás, megrendülés, csalódás után újraolvassva, talán utópisztikusnak, naivnak, anakronisztikusnak, egyes mondataiban pedig doktrinernek és prakticistának hat Kassák baloldali szenvedélye, de a *Szocializmus*ban közölt írása mégsem számítható a „lejáró szavatosságú”, teljesen hatályukat veszített irodalomtörténeti dokumentumok lassan bezáruló fondjába.

„A szocializmus mint világnézet és úgy is mint társadalmi mozgalom, legégetőbb problémáink egyike, s ennek a problémának a megoldásában azok a művészek kérnek részt maguknak, akik hisznek a művészet etikai jelentőségében. Egy új kor kezdetén állunk, s a szocialista világszemlélet sokkal távolabb van a polgári individualizmustól, mint a kereszténység világszemléletétől. A kettő két végletet jelent, de a közösszemeszme végcéljában mégis egyek. S ameddig a polgári művész osztályának szellemi és gazdasági lényéből eredően deformált a művészetben, addig a szocialista világszemléletű művész a konstrukció alapján áll, egy új egyensúly megál-

⁷¹ KASSÁK Lajos: Kortársaim az irodalomban. *Szocializmus*, 1938/9–10. 430–434.; Ady. *Szocializmus*, 1938/11. 506–514. és Babits. *Szocializmus*, 1938/12. 555–5651. Újraközlő: KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók*. 7–11., 152–163., 209–218.

lapítására törekszik, s ez a célirányosság, ez az etikus emberi tulajdonság keresi ma megjelenő formáit az új művészetben. A szocialista művész nem az abszolút művészetre esküszik. A művészetben megkísérli az élet teljességét összefogni, és beállítani embertársai mindennapi életébe. A szocialista művész vágyaiban és gondolataiban egynek érzi magát embertársaival, és hivatásának érzi, hogy amint beleavatkozik a nyers anyagba, ezen a megmodellált anyagon át bele kell avatkoznia a társadalmi rendbe is, mert hiszen ő nem azért alkot művészetet, hogy szépet alkosson, hanem azért, mert hisz önmagában és az általa fölfedett életfejlődésben, és ennek a fejlődésnek a dokumentálását akarja mintegy mintaképül, szigorú törvényparagrafusként elének állítani. Meggyanúsítható-e az ilyen művész, hogy föladta a művészet frontját, és alkotásait a politika eszközévé igénytelenítette? Nem. Ez a művész nem politikából vagy nem a politikáért csinálja a művészetet, de úgy érzi, hogy ha műveit arra a magaslatra akarja fölemelni, ahol ma nagy elődeink művei állnak az emberi köztudatban, akkor egész lényével benne kell állnia a lüktető életben, és önmagán keresztül ennek az életnek ezer oldalához kell egyszer hozzányúlania, ennek a zajló és küszködő világnak élettendenciáját kell formába zárnia, megjelenésében és anyagában ökonomikusan.”⁷²

Kassák szerint nem esztétikai előjog, nem *a priori* értéktöbblet a társadalom ügyei iránt szocialistaként, baloldaliként, radikális humanistaként megnyilvánuló elkötelezettség, illetve az ilyen szenvedélyű művészi ihlet. Inkább valamiféle plusznak, erkölcsi-alkati sajátosságnak és kulturális beszédmódnak tekinti azt, de semmiképp sem az autonómiát sértő attitűdnek. Még kevésbé olyan kánonnak, amely másokat (intézményeket, mozgalmakat, politikákat) feljogosítana az alkotók, a művészet autonómiájának megsértésére. Saját irodalmi ízlésén, irodalomközéleti elhelyezkedésén, elfoglaltságain és csoporttjoljalításán túl, *világnézeti referencia és kreatív esztétikum viszonyának eme sajátosan „köztes”, hídépítő értelmezése* határozza meg Kassák viszonyát a Nyugathoz és nagy egyéniségeihez – a *Szocializmus* hasábjain. Sem Adyt, sem Babitsot nem övezi kritikátlan dicsfényvel, de számos baloldali, szocialista kor- és elvtársával ellentétben nem is játssza ki őket egymás ellen: „Ha azt mondom: Adyval, a vátezzel és prédikátorral szemben Babitsot a forma művészenek tartom, nem a mély különbséget hangsúlyozom ki köztük, hanem elhivatottságukat dicsérem. Ady az élet hangszere, erupatív, lírai erő, Babits a klasszikus mesterek ivadáka, akik egész életükben

⁷² Uo. 10–11.

fúrnak-faragnak, és szerencsés óráikban képet, szobrot vagy verset formálnak életükből. Ady és Babits külön csillagzaton élnek, és mégis a látók előtt egyszerre láthatók mindketten.”⁷³

A „Szocializmus” irodalomszemléleti és esztétikai normateremtője: Fejtő Ferenc

Miként minden igényes folyóiratnál, a *Nyugat*nál és a *Szocializmus*nál sem volt teljesen egységes, központilag kijelölt, felülről vezérelt álláspont a kulturális-szellemi élet témáinak, kérdéseinek többségében, sőt olykor a belső munkatársak között is fel-felszíkraztak publikus eszmecserék. Az egyes periódusok között szintén vannak a történelmi helyzet, a nyilvánosság szerkezete által diktált természetes hangsúly-, sőt koncepcióváltások. A *Nyugat*nak sem volt monolit esztétikája (ha dominált is Ignótus, Osvát, majd Babits és Illyés szerkesztői álláspontja); maradóan tanulságosak belső vitái, ankétjai is. A *Szocializmus* egyértelműen az ellenzéki MSZDP folyóirata volt, hasábjain mégis voltak markáns nézetkülönbségek és direkt vagy indirekt viták még napi mozgalmi, politikai témákban is, de láttuk ezt Szekfű Gyula megítélése kapcsán vagy az eltérő hangvételű *Nyugat*-kritikáknál is. Különböző irodalmi kánonok is bekéredztek olykor a *Szocializmus*ba, jóllehet alapjában nem irodalmi-művészeti folyóirat volt. A szűkebben értett esztétikai, irodalomszemléleti és kritikai diskurzusokban 1934 és 1938 között azonban Fejtő Ferenc esszéi, tanulmányai képviselték a legmagasabb szakmai színvonalat, elméleti fedezetű innovativitást és a legtávolatosabb szemléletet.

A *Nyugat* megítélésére is kiható szemléleti fordulat mögött a *Mónus Illés* szerkesztői „hatalomátvétele” állt 1934 tavaszától. Mónus autodidakta módon szerezte széles körű műveltségét; a cipőfelsőrész-készítő ifjúmunkás szakszervezet könyvtárosaként tűnt fel a mozgalomban, lett Ady, az induló *Nyugat*, a *Husadik Század*, a *Társadalomtudományi Társaság*, a *Galilei Kör* neveltje, majd 1920 után fokozatosan a szociáldemokrata párt hivatásos pártmunkása, funkcionáriusa, egy ideig főtítkára, parlamenti titkára (jóllehet nem volt országgyűlési képviselő). Leginkább az MSZDP kultúrpolitikusaként és ideológusaként dolgozott, a *Népszavának* is évekig volt főszerkesztője; kitűnő előadó és főleg

⁷³ Uo. 218.

népművelő, felnőttoktató hírében állt. Pályája, szerepe ma már meglehetősen feltárt a magyar nemzeti művelődés (és nem csupán a szociáldemokrata szubkultúra) két világháború közötti történetében,⁷⁴ a szélesebb hazai kulturális hagyománytudatban viszont máig nem nyerte el méltó helyét. Osvát Ernő-i karakterre valló, de társadalomtudományi-ideológusi profilú szerkesztő volt: ő is viszonylag keveset írt, életműve elsősorban a szerkesztésében megjelent évfolyamokban öltött testet. Nem túl nagy terjedelmű saját publicisztikai munkásságának kulturális és irodalmi termése azt a *kitágított baloldali művelődésfelfogást* szolgálta, képviselte, amely a *Szocializmus* szerkesztőjeként is jellemezte őt. Az 1930-as évek közepének kihívásai közepette, az *európai és a hazai fasizálódás* veszélyes világpolitikai, tömeglélektani és kulturális tendenciára reagálva akarta megújítani, modernizálni a munkásság, illetve a párt műveltségfelfogását – saját írásaival és a folyóirat arculatának alakításával egyaránt.

Mónus Illés rajongott Ady költészete és világképe, forradalmi lendületű, profetikus októbrizmusa és egyszerre szenvedélyesen közösségi és individuális humánuma iránt; ez több írásában is feltűnik, leginkább egy, a kisajátítások ellen föllépő (Hatvany Lajos 1938-as terjedelmes vitaesszéjének néhány tételét is „megelőlegező”) publicisztikájában.⁷⁵ Thomas Mann írói rangja és antifasiszta kiállása pedig a *Szép Szó* köréhez hasonló reflexiót váltott ki belőle.⁷⁶ Nem részletezhetem, hogy pártja politikájában és politikai ideológiájában milyen reformokat kezdeményezett, hogy – éles vitában a kommunistákkal, nem elfogultságok és tévedések nélkül, de – miként igyekezett egy széles, antifasiszta szellemű baloldali-liberális politikai egységfrontot is összekovácsolni. Erősíteni akarta a szociáldemokrata mozgalomtól elvárt tudományos alapú, de a természettudományok, a pszichológia, a szociológia 20. századi eredményeivel jócskán bővítésre szoruló általános műveltséget; növelni a munkásság fogékonyságát a modern művészetek és irodalom iránt. Ezért törekedett megnyerni folyóiratának a kor minél több rangos írástudóját, olykor a velük indokoltnak látott viták révén is.

⁷⁴ Lásd erről: SZABÓ Ágnes–PINTÉR István (szerk.): *Mónus Illés válogatott írásai*. Kossuth Könyvkiadó, 1988; GYURGYÁK János–TÖKÉCZKI László: A magyar szociáldemokrácia múltjából. Mónus Illés. [Szövegpublikációkkal.] *Századvég*, 1987/3. 158–251.; AGÁRDI Péter: *Kortársunk, Mónus Illés. Metszet az 1930-as évek magyar szellemi életéből*. Gondolat, Budapest, 1992; *In memoriam Mónus Illés 1888–1944*. Tudományos ülésszak 1994. június 20. [Előadások, tanulmányok.] Mónus Illés Akadémia, Budapest, 1995; VARGA Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.

⁷⁵ MÓNUS Illés: Ady Endre a színpadon. *Szocializmus*, 1934/2. 91–92.

⁷⁶ MÓNUS Illés: Mérték és érték. *Szocializmus*, 1937/12. 572.

A világ tudományossága sok-sok ismertetővel, reflexióval áramlott be a hasábkra. Mónus 1934-től József Attila egyik fő támogatója lett, közölte Kassák Lajos, Veres Péter és mások írásait; folyamatosan, gyakran polemikusan reflektált a szellemi élet konzervatív és népi-nemzeti irányainak, mozgalmainak tévelygéseire is. Ugyanakkor egyértelműen kiállt a népi írók kritikus szellemű valóságfeltáró, falukutató törekvései mellett, szolidaritást is vállalva azokkal, akiknek emiatt bántódása esett. Mónus természetesen nem tagadta, nem leplezte a folyóirat MSZDP-hez tartozását, önérzetesen vállalta politikai elkötelezettségét, de a lap korábbi műfaji megnevezését („*Szocializmus. Szociáldemokrata folyóirat*”) sem véletlenül változtatta meg az 1934-es első, általa szerkesztett, áprilisi számtól így: „*Szocializmus. Társadalomtudományi folyóirat*.” Ezzel is kifejezte a folyóirat markáns profilszélesítését és hozzá akart járulni a párton belül általa kezdeményezett „szellemi offenzívához”, amely a munkásmozgalmi baloldalt tudatosabb nevelőmunkával és igényesebb agitációval akarta felnőttebbé élelni. A baloldali folyóirat vitathatatlanul bekerült az 1930-as évek ideológiailag persze roppant heterogén értelmiségi elitjének diskurzusába.

Az, hogy az irodalom, a kultúra, a művészet a korábbi évekhez képest sokkal nagyobb terjedelemben és korszerűbb felfogásban szerepelt a *Szocializmus* hasábjain, valamint hogy a művészet megítélésében a direkt politikai szempontok helyett a *minőség, a tehetség, az esztétikai szép és újítóerő* került a középpontba, jól látható már Ascher László és Braun Soma – meglehetősen művi, didaktikusan megkonstruált – dialógusvitájában is.⁷⁷ Az irodalomhoz korábban meglehetősen doktrinerséggel közelítő törzsszerzők az 1934-es önkorrekcióban is a szocialista szemlélet normáját hirdették, de a politikumot csak művészileg hitelesítetten fogadták el, és tételük, hogy „az irodalmi alkotások megítélésének mértéke életteljességük”, kétségtelen szemléleti előrelépés volt a korábbiakhoz képest. Igazi innovációt azonban nem ők hoztak.

Fejtő Ferencet József Attila mutatta be Mónus Illésnek, aki azután nagyon hamar meggyőződött a fiatal baloldali irodalmár tehetségéről és kreativitásáról, és teljesen megnyitotta előtte a folyóirat hasábjait.⁷⁸

⁷⁷ ASCHER László–BRAUN Soma: Irodalom és politika. [Dialógus.] *Szocializmus*, 1934/2. 52–55.

⁷⁸ A hazai Fejtő-publikációk közül csak néhány alapművet, illetve válogatást említek: FEJTŐ Ferenc: *Budapesttől Párizsig. Emlékeim*. Magvető, 1989.; Kossuth, Budapest, 2007.² Fejtő számos irodalmi tanulmányát közli újra: JEMNITZ János–SCHLETT István (szerk.): i. m.; BOZÓKI András (szerk.): *A Szép Szó (1936–1939)*. Fakszimile-antológia. Agárdi Péter utószavával. Kossuth–Magvető, Budapest, 1987. Újabb könyvek, válogatások: FEJTŐ Ferenc: *Szép szóval*. Szerk.: SZÉCHENYI Ágnes. Nyilvánosság Klub–Századvég, Budapest, 1992.; *Borkóstoló. Irodalmi tanulmányok*. Belvárosi, Budapest, 1996.; *József Attila, a Szép és a Jó Szó mestere*. Tanulmányok (1934?2004). TVERDOTA György előszavával. Holnap, Budapest, 2005.; *József Attila,*

Ő lett a folyóirat legtehetségesebb és legnagyobb hatású esztétája, irodalomkritikusa, a megújult „Művészet és Irodalom” rovat vezetője.⁷⁹ Természetesen ő sem volt érinthetetlen, vele is folyt polémia; maga Mónus Illés vitatta például Fejtő Martinovics Ignác-portréját ugyanabban a számban, amelyben az *Érzelmes utazásról* viszont lelkesen írt.⁸⁰ Ha Fejtő általában úgy idézi is fel irodalmi pályakezdését, hogy annak a *Nyugat* adott teret, ez csak részben igaz: sokkal inkább áll ez a kolozsvári *Korunkra* és a József Attilával közösen szerkesztett, egy számot megért *Valóságra* (1932), valamint a *Szocializmusra* (1934). A *Nyugathoz* állítólag Hatvany Lajos ajánlotta. 1934-ben egy, 1935-ben két, 1936-ban négy írása jelent meg a Babits szerkesztette hasábkokon, köztük egy részlet a készülő *Érzelmes utazásból*,⁸¹ néhány könyvkritika és egy terjedelmesebb, szintetizáló igényű irodalmi esszé, amelyben a Kerényi Károly-féle *Szigetről*, Cs. Szabó László *Búcsú a vándorévektől* című vallo-másos útinaplójáról és az *Apolló* című, induló folyóiratról közölt az úgynevezett harmadik nemzedék szellemi útjait pásztázó, összefoglaló kritikát.⁸² Fejtő könyvéről meleg hangú méltatást is publikált a *Nyugat*.⁸³

A *Szocializmus* hasábjain 84 írás jelent meg Fejtőtől: 1934-ben három, 1935-ben 32, 1936-ban 23, 1937-ben 20 és 1938-ban, emigráció-jának évében hat. Ha mindehhez hozzávesszük a *Népszavában* közölt több mint százat (1937–1938-ban szinte hetenként publikált), akkor ez már pusztán mennyiségileg is jelzi Fejtő kiemelkedő szerepét a szociáldemokrata fórumok irodalmi értékrendjének alakításában. Ugyanakkor Fejtő szerkesztője lett az 1936-ban indult *Szép Szónak*; itt látott napvilágot a *Nyugattal* (is) foglalkozó két legátfogóbb tanulmánya, *A magyar irodalom és a magyarság* című esszéje,⁸⁴ valamint *A háború utáni magyar*

az útmutató. Valachi Anna interjújával és tanulmányával. Népszava, Budapest, 2005; *Isten, ember, ördög. Elmélkedés a rosszról és a történelemről*. Holnap, Budapest, 2006; *Mégiscsak a szociáldemokrácia. Felévszázad reformkísérletei*. Kossuth, Budapest, 2006. – A számos, olykor szakszerűtlenül szerkesztett, egymással nem egyeztetett válogatás között azonban sajnos nincs legalább egy olyan nagyszabású gyűjtemény, amely igényesen egybegyűjtötte volna Fejtő valamennyi maradandó irodalmi és művészetelméleti tanulmányát, esszéjét, kritikáját, publicisztikáját.

⁷⁹ ERÉNYI TIBOR–SZABÓ ÁGNES–PINTÉR ISTVÁN–STANDEISKY ÉVA: A kultúra kérdései a Szocializmus folyóiratban [1906–1948]. In: Vass Henrik–Sipos Levente (szerk.): I. m. I. k. 156.

⁸⁰ [Mónus Illés]-s -s.: Múlt a jelen tükrében. *Szocializmus*, 1936/7. 351–352.

⁸¹ FEJTŐ FERENC: Zágrábi útinapló. *Nyugat*, 1935/11. II. k. 351–361.

⁸² FEJTŐ FERENC: Sziget és tenger. *Nyugat*, 1936/3. I. k. 216–223.

⁸³ HEVESI ANDRÁS: Érzelmes utazás. Fejtő Ferenc könyve. *Nyugat*, 1936/6. I. k. 472–473.

⁸⁴ FEJTŐ FERENC: A magyar irodalom és a magyarság. *Szép Szó*, IV. k. 14–15. sz., 1937. június. 63–74. Újra-közi: FEJTŐ FERENC: *Szép szóval*. 13–23.

irodalom című irodalomszociológiai vázlata.⁸⁵ Az 1970-es évek közepén megkezdett Fejtő-kutatásaim során, majd könyvemben s azóta több írásban⁸⁶ kíséreltem meg rekonstruálni Fejtő 1930-as évekbeli irodalomfelfogását és azt, hogy mennyiben gazdagította mind az egyetemes távlatú magyar irodalmi kánont, mind pedig a baloldal kultúrafelfogását. Számos kérdést ma másként látok és másként is fogalmaznék meg egykori értelmezésemhez képest, ám a lényeget illetően ma is, Fejtő életművének 2008-as lezárulása után is érvényesnek tartom azt, ahogyan 1930-as évekbeli literátori szerepét, baloldali kritikai munkásságát értékeltem.

Fejtő a kortárs nemzeti irodalmi értékrend középpontjába József Attilát helyezte. Szemlélete friss nemzetközi marxista elméleti és irodalomtörténeti alapokra épült, nagyra értékelte a modern nyugati irodalmakat, az avantgárdot; méltatta és védte a népi írók szociográfiáit, de a népiesek ideológiai felfogásával többször és indokoltan polemizált. Irodalomszemlélete innovatív kánont jelentett a korabeli szellemi-irodalmi életben. Irodalmi beszédmódja „frissebb” a két világháború közötti *Nyugat* meghatározó vonulatánál, az úgynevezett harmadik nemzedék élményéből és szolid térköveteléséből nyerte érvkészletét és stílusát. Ezt a beszédmódot ugyanakkor szervesen átszötte egy, a korai *Nyugat* radikálisabb, nyíltabb társadalomkritikai attitűdjét továbbra is, illetve újra időszerűnek tartó, „számonkérő” hangvétel. A *Szép Szóban*, talán József Attilával is szolidárisan (némileg gorombán) ekként fogalmazta meg álláspontját a kortárs *Nyugatról* (és a *Baumgarten Alapítványról*): „a nagy költő, de gyöngé kultúrpolitikus” Babits Mihály „irányítása alatt egy apolitikus, magasröptű, de csaknem üres és alig valamire kötelező humanizmus orgánuma, a szalonképes középszerűségek szalonja lett. A néhai irodalomforradalmi mozgalom akadémiassá vált, bár nem zárkózik el a talentumos fiatalság elől, de az irodalmi »díj« által, amellyel a főszerkesztő rendelkezik – ha szándéktalanul is –, egy enyhe bizantizmus jegyében befolyásolja őket.” Ez a hangvétel emlékeztet a *Szocializmus* hasábjairól idézett más bírálókéra, ám Fejtő egyértelműen hangoztatja, hogy irodalomszociológiai s nem kritikai és esztétikai mérleget készítve

⁸⁵ FEJTŐ Ferenc: A háború utáni magyar irodalom. *Szép Szó*, V. k. 19. sz., 1937. november. 289–299. Újra-közzli: FEJTŐ Ferenc: *Szép szóval*. 24–39.

⁸⁶ AGÁRDI Péter: *Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*. Gondolat, 1982. A könyv „folytatásai”: *Torlódtó múlt. József Attila és kortársai*. T-TWINS, Budapest, 1995; *Fejtő Ferenc testamentuma*. Kossuth, Budapest, 2009.; A humanizmus patriótája. 100 évvel ezelőtt született Fejtő Ferenc. *Népszabadság*, 2009. augusztus 31. 5.; Fejtő Ferenc és a magyar nemzeti kultúra. *Tekintet*, 2009/4. 89–104.

írja mindezt. Megvallja: az új nemzedék elégedetlensége is szól belőle, „a fiatalabb írói nemzedéknek azt a csoportját” képviseli, „amely a *Nyugat* humanizmusát nem találta elég radikálisnak, s a *Válasz* radikalizmusát nem találta eléggé egyértelműnek, egyértelműen humanistának és egyértelműen baloldalinak”. Fejtő – a *Nyugat* több más bírálójától eltérően – a költő és prózaíró Babitsot élesen elválasztja a szerkesztőtől és irodalompolitikustól. Sőt deklarálja: „Babits életének bizonyára legjelentékenyebb költői és prózai műveit írta a forradalom után”, s őt tekintti „jelen irodalmunk legkimagaslóbb, le európaibb színvonalú költői személyiségének”. Szerkesztői, irodalom-közéleti megalkuvásait elsősorban arra a már-már *politico-pszichológiai* traumára vezeti vissza, amely a *Magyar költő kilencszáztizenhétben* szövegében és fogadtatásában manifesztálódott.⁸⁷ A dolog persze ennél sokkal bonyolultabb irodalomszociológiailag is; hogy mennyire, azt Fejtőnek éppen a *Szocializmus*ban publikált tanulmányai, cikkei bizonyítják.

A vulgármarxista irodalmi kánonnal szemben Fejtő a művészi autonómia felfogását vallja, ahhoz hasonlót, amelyet a század eleji *Nyugat* honosított meg és vállalt, egyebek mellett az akkori *Szocializmus* nem egy cikkírójával szemben is. Ugyanakkor már első *Szocializmus*-beli esszéjében,⁸⁸ majd később, filozófiai profilú írásaiban is⁸⁹ Fejtő nemcsak összeegyeztethetőnek tartja az *irodalmi szabadság* nyugatos *ars poetica*-ját a „*harcos humanizmussal*”, hanem egyenesen szerves egységük mellett érvel. Esztétikai tárgyú, profilú tanulmányaiban pedig – a németországi és a szovjetunióbeli Marx-textológia és a Lukács György s mások által kezdeményezett esztétika-rekonstrukció tapasztalatait, vitáit is figyelembe véve – korszerű választ igyekezett adni arra a nyugatosokat is izgató örök művészetelméleti dilemmára, hogy miként függ össze *művészet és világszemlélet*.⁹⁰ Látens vitában a *Nyugat*-kör kanonikus tételeivel is, történelmileg és művészetszociológiailag *kétféle l'art pour l'art*-t különböztet meg, és egyúttal szembeállítja egymással a hitelesen világnézetes és a tendenciózus művészetet. Fölláلتja a „tisza irodalom” és „a valóság hű ábrázolása” kettős-egységes – ne féljünk kimondani: a rendszerváltozás óta már-már szalonképtelen kategóriát – *realizmus-normáját*, ame-

⁸⁷ FEJTŐ Ferenc: A háború utáni magyar irodalom. *Szép Szó* V. k. 19. sz. 1937. november. 289–299. Újraközlí: FEJTŐ Ferenc: *Szép szóval*. I. m. 24–39.

⁸⁸ FEJTŐ Ferenc: Erasmus Rotterdamus. *Szocializmus*, 1934/7. 331–334.

⁸⁹ Például FEJTŐ Ferenc: Horatius vagy Voltaire? *Szocializmus*, 1935/12. 557–561.

⁹⁰ FEJTŐ Ferenc: Szocializmus és esztétika. *Szocializmus*, 1936/4. 156–161.; Irodalom és világszemlélet. *Szocializmus*, 1936/6. 275–279. és Szocializmus és irodalom. *Szocializmus*, 1936/9. 461–466.

lyet azonban nem tematikai kérdésnek s nem is a szubjektív elkötelezettség ügyének, hanem az eruptív tehetség és a progresszív világlátás egybeforrásának tekint.

Világképi, társadalmi-szociológiai szempontból megkülönbözteti a polgári és a szocialista ihletettségű műalkotásokat, de nem lát közöttük szükségképpen értékkülönbségeket, hiszen – szerinte – a szellemi élet bármely övezetében és ideológiai-politikai mezőjében csakis „a kifejezés szabadsága” hitelesíti a műalkotást, illetve annak társadalmi, erkölcsi, világszemléleti üzenetét. A Fejtő által interpretált és képviselt szocialista esztétika nem követeli meg az alkotásoktól a társadalmi-politikai tematikát és a nyílt állásfoglalást. Ugyanakkor nem hajlandó eleve művészetellenesnek tekinteni a politikumtól is felszikrázó alkotásokat, életműveket: „Igenis, vallom, hogy lehet és van politikai művészet, de az legyen átlelkesített, művészetté finomított politikai érzület, s ne legyen közhellyé silányított művészet. Mindig megbotránkoztam – s a szocialista botránkozik meg bennem, aki ad még meggyőződésének színvonálára –, ha tehetségtelen firkászok osztályharcos frázisokkal próbálják pótolni írói tehetségüket. De lesújt az is, ha – mint nemrégiben újból észleltem – szocialista közösség határtalanul nagyobb megértéssel fogad egy rossz, de vérvörösre festett, mint egy jó, de szelídebb költeményt. [...] Ha műalkotásokkal állunk szemben, sose felejtjük, hogy csak jó alkotás lehet haladó alkotás” – írta a *Népszava* hasábjain, a nézeteit balról érő bírálatokra reagálva.⁹¹ Eközben persze folytatja vitáját azzal a *l'art pour l'art*-felfogással is, amely szerint az irodalomnak nincs s ne is legyen semmi köze politikához, világnézethez, társadalomhoz, szociális lelkiismerethez.

Hosszan kellene idézni Fejtő elméleti igényű tanulmányait a *Szocializmus*ból és más korabeli folyóiratokból, lapokból, hogy bizonyíthassuk: a lényegyet tekintve az osváti, ignotusi esztétikát vallja, amennyiben az *autonóm értékek* sorában nem ismer el tematikai, világnézeti előjogokat, és a *megalkotottságot* tekinti minden kvalitás előfeltételének. Ugyanakkor elutasítja a hiteles alkotások világképével, „üzenetével” szemben olykor a nyugatosoktól is megfogalmazódott közömbösséget, *a priori* előítéletességet, s önérzetesen vállalja a *baloldali valóságlátás és világszemlélet által ihletett modern esztétikum* preferálását – főleg egy eleven társadalmi mozgalom és a fenyegetett humanizmus „érdekében”. Természetesen Fejtőnek ezt a – kényszerű leegyszerűsítésekkel rekonstruált – felfogását

⁹¹ FEJTŐ Ferenc: Korszerűtlen levél a „közönségről”. *Népszava*, 1938. január 16. 7.

más korabeli vagy későbbi esztétikai paradigmák felől akár vitatni lehet; itt azért mutattam be, hogy jelezsem: milyen teoretikus fedezettel formálódik ki Fejtő és a *Szocializmus* műhelyében a *Nyugat* és egyáltalán a kortárs magyar és világirodalom differenciált értékelése.

Ady Fejtőnek is alapélménye, de már nem azzal a romantikus lobo-gással elemzi profetikusságát, ahogy például Hatvany Lajosnál láttuk. Mentalitás- és irodalomtörténeti, sőt poétikai érveket is használva ő jellegzetesen a századelő individualizáló-szubjektivisták közegébe helyezi a társadalmi és művészi forradalmiság romantikus egységét megtestesítő Ady-lírát. A „magyar írói forradalom több volt írói forradalomnál, társadalmi forradalom is volt” – vitatkozik Schöppflin Aladár „letompított” nyugatos irodalomtörténetével,⁹² ugyanakkor elmélyült analízis és szellemes érvek jellemzik akkor is, amikor Szabó Dezső, Féja Géza és mások fajelméletet Ady-kisajátításával szembesül.⁹³ A saját kortársairól (korántsem csupán József Attiláról) írott kritikáiban és összefoglaló tanulmányában pedig, többszöri nekifutással, Fejtő kidolgozza az 1930-as évek stílusváltásáról, poétikai fordulatáról szóló új líraszemléleti fejlődésképet, sőt kánont. Tételei és érvei között természetesen ott vannak azok a meggondolások, esztétikai tapasztalatok, amelyeket a *Nyugat* és más folyóiratok hasábjain zajló, Babitstól Halász Gáborig, Németh Lászlótól Kassáig, Szabó Zoltántól Weöres Sándorig ívelő nemzedéki és csoportidentitási vitákból szűrt le.

Az európai és a magyar társadalmi-szellemi légkör – Fejtő szerint is – az objektívizálódás, a tárgyiasság és a racionalizmus poétikai világának kedvez. Ilyen szempontból értékeli az új teljesítményeket, elemzi s vitatja a *Nyugat* publikációs gyakorlatát és tünteti ki igazi, mérték- és normateremtő innovációként József Attila líráját. Ennek a tárgyiasság-normának a képviselőjében teszi szóvá a *Nyugat* és Babits olykori ezoterizmusát, méltatja viszont Babits tiszteletre méltó, a vádakkal szemben nem elefántcsonttorony-attitűdjét, igaz humanistára valló szenvedélyes békevágyát. Ez az erkölcsi-szellemi-művészi normaállítást, a kor reáliái és kihívásai utasítatják el Fejtővel Kosztolányinak a *Mit tehet az író a háború ellen?* című ankétban tanúsított, már-már cinikus „esztétizmusát”.⁹⁴ Az 1920-as évek irodalmi paradigmaváltásának szakszerű jel-

⁹² FEJTŐ Ferenc: Schöppflin Aladár és irodalomtörténete. *Szocializmus*, 1937/6. 278–280.

⁹³ FEJTŐ Ferenc: Az igazi Ady. (A Féja Géza szerkesztette *Jóslások Magyarországról* című Ady-válogatásról.) *Szocializmus*, 1936/7. 347–349.

⁹⁴ FEJTŐ Ferenc: Három magyar író és a háború. *Szocializmus*, 1935/1. 31–32. In: JEMNITZ János–Schlett István (szerk.): i. m. 440–441.

lemzését Fejtő egy tágabb társadalom- és kultúrtörténeti fejlődésképbbe is beágyazza: *a magyar nemzet, a polgárosodás és a művészi fejlődés megképesztéséről* kialakított (persze korántsem csak saját kútfőből merített) koncepcióba.

Ezt a narratívát Fejtő leginkább a *Szocializmus* hasábjain napvilágot látott tanulmányaiban dolgozza ki lépésről lépésre. Ezekben *kortársai* (Babits Mihály, Féja Géza, Hankiss János, Schöpflin Aladár, Szerb Antal és mások) *irodalomtörténeti összefoglalásait*⁹⁵ szembeesíti a maga élményével és nézeteivel, illetve az egyenlőtlen fejlődés, a polgárosodás Marx nyomán kidolgozott úgynevezett materialista, azaz szocialista történelemfelfogásával. A *Nyugat* és az egész századelő művészi forradalmának szerepét a magyar társadalmi-kulturális megképesztés és a modernizációs kényszer metszéspontjánál jelöli ki. Elveti a steril, mechanikus Nyugat-Európa-kánont, feltűnő érzékenységet tanúsít a közép-kelet-európai régió és a nemzeti identitás sajátosságai iránt, de az emberi és nemzeti haladás szempontjából mégiscsak a nyugati civilizációs és demokratikus vívmányokhoz való felzárkózást tekinti a magyar szociális és kulturális haladás kritériumának. Lényegében tehát a *Nyugat* indulásának önképét, *ars poeticáját* marxizálja, de nem a vulgáris osztályharcelmélet, hanem egy tágabb *modernizációs társadalmi-kulturális tipológia és paradigma* jegyében. Volt ebben a lineáris, sőt már-már teleologikus fejlődésképbbe naivitás és utópia. Kritikatörténetileg, a korabeli baloldali irodalomkritika domináns osztályharcos, illetve agitációs-hasznossági szempontjaival szemben mégis az a fontos: Fejtő és a *Szocializmus* nem a napi (kultúr)politika és az irodalom közvetlen viszonya felől értékeli a régi, illetve a kortársi *Nyugatot*, hanem (modern terminussal) a *globalizációs narratíva* kulturális dimenziójában. „A fejlődés a fejlődés egyenlőtlenségének kiküszöböléséhez vezet: a barbár magyarokat évszázadok, a múlt század [t. a 19.] magyarjait már kevesebb, a *Nyugatékat* 20 év választotta el az »avant-garde« történelemtől: a világ irodalma, amely jelenleg csak fikció, erőteljesen halad afelé, hogy fikcióból valóság legyen, amint a világ történelme is egyre erősebben egységesül a technika

⁹⁵ [Fejtő Ferenc] Fülöp Ernő: A magyar irodalomtörténet-írás kérdéséhez. (Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet.*) *Korunk* 1934/12. 864–874.; Élet és irodalom. (HANKISS János: *Irodalomszemlélet.*) *Szocializmus*, 1935/6. 278–279.; Babits Mihály irodalomtörténete. *Szocializmus*, 1935/7. 324–326.; Schöpflin Aladár és irodalomtörténete. *Szocializmus*, 1937/6. 278–280.; GYERGYAI Albert: A mai francia regény. *Szép Szó* 1937/13. IV. k. 281–284.; A szociális irodalomtörténet módszeréről. (Féja Géza irodalomtörténeti kísérlete kapcsán.) *Szocializmus*, 1938/1. 35–42.; Urbanizmus és parlagiság. Németh László Berzsenyi-könyvére. *Szép Szó*, 1938/26. VII. k. 14–16.

szolgáltatta testi és értelmi közlekedés határ- és távolságmegszüntető hatása következtében.”⁹⁶

Nagy ívű, korántsem technicista karakterű, hanem társadalombölcseleti és -politikai érzékenységgű modernizációs utópiából, illetve forgatókönyvből táplálkozik ez az érvelés. Keretein belül azután Fejtő és a *Szocializmus* más szerzői tovább konkretizálták a szociáldemokrata mozgalom, a humanista szocializmus, az antifasiszta baloldal és a polgári szövetség ideológiai, mentalitásbeli és kulturális küldetését is. Mint szinte minden scenáriót, ezt sem igazolta teljes mértékben a történelem, annál kevésbé, mivel Fejtő azt a fontos szempontot már nem vette át Marx-tól, hogy *az egyenlőtlen fejlődés, a megkésetttség és a felzárkózás* szempontrendszere nem vihető át mechanikusan a művészi alkotások, a kultúra szférájára s főleg egyetemes értékrendjére. Mindazonáltal ez a modernizációs diskurzus termékenyítő ösztönzést és keretet adott (adhatott volna tartósnak) *a szocialista és a polgári baloldal* lehetséges *szellemi-kulturális szövetségének*, ami akkor is tény, ha ezt a szövetséget – mindkét oldalról – gyakran tették próbára a valóság és a „közös ellenfél” provokálta konfliktusok, egymástól akár élesen eltérő egyes nézetek, társadalmi igénybejelentések és direkt irodalompolitikai konfliktusok.

Hét évtizeddel később, a 21. század elején már „tudjuk”: sok részeredmény, polgárosodási és demokratizálódási vívmány ellenére (amelyeket még az egyes szakaszaiban diktatórikus államszocializmus évtizedeitől sem vonhatunk meg) nem tudott kiteljesedni sem a *Nyugat* fémjelezte *polgári liberális modernizáció*, sem a *Szocializmus* által képviselt *demokratikus szocialista scenárió*. Legalábbis nem vált szervesen belsővé, visszafordíthatatlan erejűvé a liberális és szocialista értékrend, illetve az e világképek közös nevezőjére építő *nemzeti identitású magyar demokratikus „európaizálódás”*. Persze, „nem jött be” a megkésettiséget kompenzáló modernizáció baloldali-diktatórikus, majd később reformer *államszocialista modellje* sem, amely azt remélte: a régió fejletlensége alkalmas rá, hogy egy történelmi ugrással a hátrányból előnyt faragjunk. Egy évszázad múltán sincsenek tehát megnyugtató válaszok az Ady emlegette „két meggyőződésű emberek”⁹⁷ aggodalmaira a modernizációtól el nem választható kapitalizmussal, a tőkés demokráciával, a piaci liberalizmussal kapcsolatban. Ezeknél a *felemás, elbukott „nyugatos”*

⁹⁶ FEJTŐ Ferenc: A szociális irodalomtörténet módszeréről. (Féja Géza irodalomtörténeti kísérlete kapcsán.) *Szocializmus*, 1938/1. 35–42.

⁹⁷ ADY Endre: Két meggyőződésű emberek. *Nyugat*, 1911. augusztus 1. In: *Ady Endre publicisztikai írásai*. I. m. 340–341.

és „baloldali” modernizációs kísérleteknél azonban volt és van *rosszabb, fenyegetőbb* is: ha tekintélyelvű, radikálisan konzervatív, fundamentalista ideológiájú populistá „modernizáció” igyekszik rendet teremteni kusza világunkban. Fejtő – kései írásaiban, vitacikkeiben – pontosan érzékelte ezeket a leselkedő kockázatokat és veszélyeket.

Két folyóirat a kritikátörténet mérlegén

Nem igazán tudományos módszerre vall, ha almát körtével hasonlítunk össze, ha két, gyökeresen eltérő profilú folyóirat és szellemi kör viszonyát, illetve teljesítményét mérlegeljük. A tágan vett eszme- és művelődéstörténet övezetében mégsem mondhatni le róla, annál kevésbé, mivel kapcsolatuk, produktumuk egy mégoly széles, de *azonos társadalmi-kulturális erőterben* hat, s végül is (túl szűkebb témáikon) egyaránt a kor kihívásaira adott válaszokként olvashatók. A politikai folyóirat kulturális állásfoglalásai és a kulturális folyóirat politikai üzenetei, továbbá művészet és világkép, irodalom és eszmeiség viszonyára vonatkozó tételeik (még az alapjában eltérő sajtóműfajok és súlycsoportok esetén is) tanulságosan szembesíthetők – természetesen nem „az utókor” vagy „a tudomány” ítélkező fölényével. Ha ezt a szembesítést a szűkebben vett *sajtó- és kritikátörténet* felől végezzük el (hiszen az említett összehasonlítható kérdések, témakörök elsősorban ezeknek a kutatási ágaknak az illetékességi körébe tartoznak), akkor mindenképpen le kell mondanunk az egyedi és konkrét igazságszolgáltatásról. Ahogy Dávidházi Péter érvel: „...a kritikátörténész elsőrendű feladata nem a kritikusi ítéletek ellenőrzése (velük szemben agnosztikus álláspontra helyezkedhet), hanem a bennük rejlő normák feltárása.”⁹⁸ „Mivel a kritika lényegadó kettős feladata a normatív értékelés és értékelő normaképzés, a kritikátörténeti kutatás alapfeladata a normafeltárás. A kritikátörténet-írás lényegében a normafeltárás tudománya. [...] A kritika kettős természetéből adódik, hogy a kritikátörténésznek a normahasználat műre utaló és azon túlmutató eredményeit egyaránt számba kell vennie. Egyrészt nem mulaszthatja el a művekről ránk maradt kritikai leírás, értelmezés és értékelés bemutatását, tehát a tárgyalt korszak irodalomképének elemzését, másrészt számot kell adnia az értékelést végző normakészlet létértelmező elkötelezettségéről: az egykori normaválasztás és normaalkalmazás köl-

⁹⁸ DÁVIDHÁZI Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikusi öröksége*. Argumentum, Budapest, 1992. 10.

csönhatásában megnyilvánuló kritikusi világnézetről. Mindehhez föl kell tárnia a normák egykori háttérét, a folyóiratok, kritikuscsoportok, tudományos és irodalmi társaságok világát, amely életközege volt az irodalmi kultúra állandóan zajló, mindenhová elérő, mégis nehezen megfogható autorizációs folyamatainak.”⁹⁹

Ebből a távlatból érdemes tehát az irodalmi küldetésű *Nyugatot* és a társadalompolitikai elhivatottságú *Szocializmus* kulturális-irodalomkritikai profilját összevetnünk. Annál is inkább, mivel – szemben a kritikátörténet „tisztán” poetológiai, illetve recepcióesztétikai változatával – a normák vizsgálata (akár némileg el is szakadva a konkrét művek konkrét minősítésének „helyességétől” vagy „téves voltától”) nagyon is bele nyúlik a *világnézetek, mentalitások, észjárások, társadalmi-politikai értékállítások és magatartásformák* történelmi világába. Azaz a műalkotások referenciamezőjébe.¹⁰⁰ „A kritikusi véleményekből, immár kifejeződésként is olvasva őket, nemcsak irodalmi és esztétikai, hanem mentalitástörténeti és kulturális antropológiai következtetéseket is levonhatunk.”¹⁰¹ Az eltérő irodalomfelfogások vitája, történeti megítélése nem „tisztán” irodalmi kérdés; ahogy Takáts József írja: „Az irodalomtörténeti elbeszélések elfogadhatósága vagy meggyőző ereje nagyban függ attól, elfogadhatók-e számunkra a hozzájuk kapcsolt történelmi elbeszélések vagy ideológiák.”¹⁰²

Leegyszerűsíteni persze a dolgot, ha azzal intéznénk el a két folyóirat viszonyát: a *Nyugatot* a liberális nemzeti modernizáció, a *Szocializmust* a demokratikus szocialista modernizáció kulturális szcenáriója jegyében szerkesztették. Jóllehet tény, hogy az előbbi irodalmi normája az alkotások esztétikai tökéletessége, az utóbbié *üzeneteik társadalmi progresszivitása*, ez a megkülönböztetés mégsem pontos (nem beszélve az egyes folyóiratok hasábjain is olvasható jelentős belső nézetkülönbségekről). A *Nyugat* tökéletességeszménye sem tagadja ugyanis elvileg a műben kifejeződő világkép minősíthetőségét, esztétikai funkcióját; a *Szocializmus* kritikusainak tekintélyes, mértékadó köre is elutasítja az esztétikai hitel nélküli „haladó mondanivalót” és annak kedvező hatását. Az 1930-as évek vitáiban számos ponton ezért is kerültek objektíve közel egymáshoz például a korszak legszélesebb hatásugarú demokratikus

⁹⁹ Uo. 45–46.

¹⁰⁰ A referencia-kérdéshez lásd VERES András: A referencia védelmében. In: VERES András (szerk.): *Az irodalomtörténet esélye. [2003. november]* Gondolat, Budapest, 2004. 152–160.

¹⁰¹ DÁVIDHÁZI Péter: i. m. 71.

¹⁰² TAKÁTS József: *Ismerős idegen terep*. Kijárat, Budapest, 2007. 112.

írói mozgalmának, a népi írói szociográfiáknak a méltatásában. A közös nevezőre vall az is, ahogy például az „apolitikus” *Nyugat* esszéírói nyelvéen Illyés Gyula érvel a progresszivitás mellett. Úgy „ért egyet” a konzervatív Rédey Tivadar „békítgető” törekvésével, hogy briliáns rabulisztikával fejti ki: azért „nincs” jobboldali és baloldali irodalom, „csak” a tehetségek irodalma, mert *a magyar kultúra értékhagyományai évszázadok óta eredendően baloldaliak*. Rendiség- és tekintélyellenesek, szabadelvűek, gondolati és érzelmi értelemben forradalmiak, modernnek és népiek, művészi-formai újítók és ellenzékiek – tehát ekként nemzetiek: „Ez a jelleg, melyet itt szívesen neveznék nemzeti jellegnek is, erősen abba az irányba kanyarodik, melyet manapság általában baloldalinak hívnak, s melynek ismertető jelei, remélem, a továbbiakban majd megvilágosodnak. Merem állítani, hogy a mi »igazi« irodalmunk, a mi osztthatatlan ideálunk láthatóan azok felé hajlik, akik az úgynevezett baloldalon állnak.”¹⁰³ Természetesen Illyés és a *Nyugat* más egyéniségei, maga Babits sem pártpolitikailag, hanem világnézetileg értette ezt a baloldaliságot. Ám ekkor már a *Szocializmus* munkatársai is ehhez hasonlóan gondolkodtak, amikor irodalomról, kultúráról esett szó.

A *Nyugat* és a *Szocializmus* három évtizedes párhuzamos élete, vitáik és együttműködésük, konfliktusaik és egymásra figyelésük nem választható el a *Nyugat* táborán belüli dimenzióktól, az ottani skizmáktól, nemzedékváltásoktól és elszakadásoktól, illetve az 1919 előtti és utáni helyzet gyökeresen eltérő lehetőségeitől, az ezek diktálta irodalmi szerepkollízióktól sem. Hasonlóképp összefüggenek a *Szocializmus* belső szerkesztéstörténetével, politikai-személyi átrendeződéseivel. Ami a *Nyugat*-kört illeti: belül, például az Ignótussal és Hatvany Lajossal történt szakításban, az Osvát körüli diskurzusban, Szabó Lőrinc és Németh László kiválásában, a harmadik nemzedék kritikus fogadtatásában, Halász Gábor vitáiban, a *Szép Szónak* a *Nyugat*-ból kiváló, vele is polemizáló radikálisabb liberalizmusában stb. – hol egy direkt politikai-irodalompolitikai, hol egy áttételesebb, esztétikai beszédmód jegyében – ugyanúgy fellelhetők a kor kérdéseire adott eltérő válaszok, mint a *Nyugat* és a *Szocializmus* viszonyában. A folyóiratban és a folyóirat körül érvényesülő modernségfelfogásoknak is több változata volt – diakrón és szinkrón értelemben egyaránt. Ma már azonban nem kell megvédeni a *Nyugatot*, szerkesztőinek minden döntését, színvonalának kétségtelen hullámzását egy erőltetetten forradalmi retorikájú irodalmi norma államszocialista

¹⁰³ ILLYÉS Gyula: Van-e jobboldali és baloldali irodalom? *Nyugat*, 1933/15–16. II. k. 93–98.

kánonjától, amely szembeállította a *Nyugat* két korszakát, illetve *úgynevezett radikális és esztéta szárnyait*. (Ebben a magát marxistaként tételező paradigmában a legnagyobb paradoxon egyébként éppen magának a „forradalmiság”-nak, azaz egy jellegzetesen ellenzéki programideológiának az álságos számonkérése volt a legitimációs állapotideológia nevében.)¹⁰⁴ Mentegetésre pedig végképp nem szorul ez a legértékesebb, legegységesebb – ugyanakkor a tágan értett baloldal szempontjából is meghatározó szellemiségű – 20. századi magyar szellemi műhely.

Túl vagyunk tehát azon, hogy az államszocialista irodalomtörténeti kánonnal szembeni „védelem” és a pluralizmus erkölcsi kötelezettségére hivatkozva ne lehessen kritika-, eszme-, sajtó- és mentalitástörténetileg elemezni, karakterizálni, minősíteni a *Nyugat* teljesítményeit, irányzatait, nagy egyéniségeit, normaképzéseit és tévedéseit, gyengeségeit. Éppen a 2008-as *Nyugat*-centenárium adott számos alkalmat az ilyen elemzésekre, például a *Babits-Ignotus-vita* különböző rétegeinek kibontása, egyebek mellett a kulcsregényként is értelmezhető *Timár Virgil fia* mélyanalízise és recepciója,¹⁰⁵ kettejük eltérő kultúrafelfogása,¹⁰⁶ vagy éppen Kosztolányi és a *Nyugat* tényleges viszonya¹⁰⁷ kapcsán.

Az, hogy a *Nyugaton* belül és körülötte is ott kavargtak a modernség különböző felfogásai és ütköztek az érdekek (még ha többnyire betartva is a „fő ellenféllel szembeni” szolidaritás morális normáit), nem menti a *Szocializmus* olykor durva *Nyugat*-minősítéseit. Láttuk: vitájukat nem lehet leegyszerűsíteni az irodalom autonómiájának és a szociáldemokraták átpolitizált művészetfelfogásának „örök” konfliktusára; viszonyuk *többrétegű*. A két orgánus szembesülésének, eltérő irodalomfelfogásának elsődlegesen a folyóiratok *profilbeli* különbsége volt az oka. A *Szocializmus* az irodalom, a kultúra világát nem elsősorban esztétikai-poétikai, hanem *társadalmi-világsszemléleti olvasatban* közelítette meg. Preferenciája, mai szakkifejezéssel azt mondanánk, a „képviselési irodalom” volt: az értékek (nem esztétikumellenesen értett) társadalmi funkciója, világsszemléleti recepciója és hatása volt számára az alapvető szer-

¹⁰⁴ A két ideológia-fogalomról lásd Szabó Miklós: Programideológiák és állapotideológiák. Az ideológia szerepe és típusai a polgári korszakban. In: SZABÓ Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Atlantisz–Medvetánc, Budapest, 1989. 93–108.

¹⁰⁵ Finta Gábor előadása a 2008. november 6-i piliscsabai konferencián; valamint TVERDOTA György: Virgil vagy Vilmos? A *Nyugat* két útja. *Tiszatáj*, 2009/3. 82–87. Lásd még e kérdéskörrel Uő: Meghasonlított nyugatosok. *Literatura*, 2008/2. 190–197.

¹⁰⁶ KULCSÁR SZABÓ Ernő: A *Nyugat* kultúrafogalma és kulturális orientációja. *Alföld*, 2009/2. 44–55.

¹⁰⁷ VERES András: Kosztolányi *Nyugatja* és a *Nyugat* Kosztolányija. *Kritika*, 2008/12. 2–7.

kesztési, kritikai norma- és propagandaszempont. Maga Ignotus is elismerte, sőt tiszteletben tartotta a szociáldemokrata lapok profiljának és a kultúrafelfogásának, társadalmi-közéleti érdekű irodalomkritikai szemléletének – modernebb kifejezéssel: az irodalom referenciális olvasatának és szerkesztésének – jogosultságát, illetékességét, amikor velük vitatkozott.¹⁰⁸ Egyes szerzőknél, egyes periódusokban ugyanakkor – túl a *Szocializmus*ban domináns szociológiai, szociálpedagógiai megközelítésen, de azzal már nem „indokolhatóan” – működött egy kétségtelenül torzítóan utilitarista irodalomszemlélet is, amely zárójelbe tette az irodalom, a művek esztétikai autonómiáját (ezáltal sértette hiteles világképének megértését is), és nem volt képes a hatalmi-kultúrpolitikai realitások között megérteni a *Nyugat* és a *Baumgarten Alapítvány* helyzetét. Ez a hang a művek, az irodalom-közéleti jelenségek vélt vagy tényleges, de gyakran torzán felfogott napi politikai funkciója, illetve az MSZDP taktikai szempontjai felől ítélkezett. Mindazonáltal tény: nem ez volt az uralkodó hang a két folyóirat három évtizedes együttélése során.

Azt, hogy mennyire bonyolult a világ, illetve hogy a kritikátörténeti megközelítésben milyen fontosak a csoportlojalitási, irodalom-közéleti szempontok, mi sem bizonyítja jobban, mint az *Ignotus–Babits-viszony*. Arra az Ignotusra, aki a *Szocializmus*sal folytatott vitájában, mint láttuk, az irodalmi autonómia, a szabadság, a „tisztaság”, az esztétikai tökéletesség kérlelhetetlen védelmezője volt, és akire az 1920 utáni *Nyugattal*, főleg személy szerint Babitscsal folytatott vitájában meglehetősen átértelmezett szerepet osztottak. Babits Adyt – pontosabban a saját Ady-olvasatát – mutatja fel vele szemben a *Nyugat* hőskora igazi eszményeként, s Ignotus szerepét is újraprogramozza, „túl politikusnak” minősíti: „Voltaképpen szerkesztőnk [...] Osvát Ernő volt, az első számtól kezdve haláláig. Folyóiratunk irányát az ő szelleme szabta meg, a tiszta irodalmiság szelleme. Ignotusé már távolabb volt a tiszta irodalmiságtól. Ő nemzedékének politikai és zsurnalisztikai terheltségét hozta magával. Ebben élesen különvált mitőlünk. Érdeklődése az aktuális politika kérdéseibe kapcsolódott, melyet mi megvetettünk. Nem mintha mi is nem politizáltunk volna: Ady is politizált. De ez másfajta politika volt, költők politikája, amely távoli, örök és merész csillagokra szögezte tekintetét, s nem az adott helyzet célszerűségeire és szükségleteire. Ezt a politikát nem éreztük ellenkezőnek a tiszta irodalmiság szellemével.

¹⁰⁸ IGNOTUS: Tünetek. *Nyugat*, 1911/20. II. k. 683–686. In: KENYERES Zoltán (szerk.): *Nyugat 1908–1929. Válogatás. Viták. programok, kritikák. Szépirodalmi*, Budapest, 1988. 114–116.

Ignotusé azonban idegen volt számunkra, s amint fokozatosan megszűnt költő lenni, mind kevesebb szellemi kapocs kötött vele össze.”¹⁰⁹

Nem kell ítéleznünk, hogy „igaz-e”, nem historizáló-e ez a Babits festette Ignotus-portré, Adyéről nem is beszélve. Azzal sem szükséges hosszasan foglalkozni, hogy Babits szerkesztőként és kurátorként maga nem ügyelt-e éppen ezekben az években „az adott helyzet célszerűségeire és szükségleteire”. S vajon egy-két éven belül, a „korszellemmel” hadakozva, magasrendű felelősségérzettől hajtva költőként és esszéíróként nem kezd-e el ő maga is „politizálni”? Az idézet csak azt illusztrálja, mennyire *mozgó mérték* a *Nyugaton* belül is a „tisza irodalmiság” és „a költők politikája”. Mind a *Nyugat*, mind a *Szocializmus* a századelő második reformnemzedék szabadelvű, demokratikus és újító szellemét képviselte. A két világháború között pedig, szemben a jobboldali kurzus „keresztény-nemzeti” társadalom- és kultúrafelfogásával, konzervatív és tekintélyelvű művelődéspolitikájával, valamint a radikális (akár plebejus-népi identitású) faji ideológiával: mindketten az emberi méltóság, a demokrácia és a modern, nyitott nemzeti kultúra értékrendjét realizálták.

„A *Nyugat* megjelenése egybeesett a Szociáldemokrata Párt és a szak-szervezetek magyarországi felfutásával”, majd kulturális-művelődési törekvéseik megizmosodásával.¹¹⁰ A progresszív polgári liberális értelmiség és a proletariátus, a szervezett és az intellektuális baloldal útja, sorsa számos esetben kapcsolódott, majd kuszálódott össze a 20. században; a 21. század elejére pedig „szociológiailag” mindkét társadalmi tömb gyökeresen átalakult. Modernizációs forгатókönyveik is válságba kerültek, miként jórészt Magyarország különböző típusú modernizációs kísérletei is. Nem tudni, mit hoz a jövő, de annál inkább érdemes – elhárítva persze a historizálás kísértését – visszatekinteni a múltra. Ami az úgynevezett első reformnemzedéket, Széchenyiékét illeti: a történelem napirend-alakító, illetve tematizáló realitásai és távlatai mára „összebékítették” a 19. század első fele nemzeti liberalizmusának olykor egymással is konfrontálódó irányzatait, a *reformkor* nagy egyéniségeit (ha nem is törölték el vitáikat); immár közös küldetésükre esik a hangsúly. Ideje, hogy ez a megértő – de nem kritikátlan – történetiség rehabilitálja és felértékelje a 20. század első fele nyugatos, demokratikus és baloldali mozgalmainak, a második reformnemzedéknek a szellemi értékeit is; ideje, hogy a *polgári liberális szellemű és a demokratikus szocialista táv-*

¹⁰⁹ BABITS Mihály: Az Ignotus-ügy. *Nyugat*, 1937/2. I. k. 159–160. In: KENYERES Zoltán (szerk.): *A Nyugat 1930–1941*. 208.

¹¹⁰ FENYŐ Mario: i. m. 159.

latú kulturális projektek, teljesítmények és értékek végre (mindenféle apologetika nélkül) szervesüljenek a *nemzeti emlékezetbe*.¹¹¹ Annál is inkább, mivel e két modernizációs scenáriót kezdik (újra) kijátszani egymás ellen, illetve mert fundamentalista-populista ideológiák, történelemhamisítási konjunktúrák és kirekesztő indulatú revánsszenariók jegyében egyenesen divat lett külön-külön s együtt is nemzetidegenként, zsákutcaként, illegitimként megbélyegezni őket.

¹¹¹ Egy évszázad után is tanulságos és időszerű viszonyokról a 2006-ban lezárult életművű LITVÁN György maradandó alkotásai vallanak tudományos hitelességgel és patrióta szenvedélyességgel. Legfrissebb posztumusz gyűjteményük: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történelmi tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2008.